

UVJETI I RAZVITAK ODNOSA IZMEĐU PUČANA I GRAĐANA U MLETAČKOJ ISTRI

Danilo K l e n, Rijeka

U toku razvoja pretežne većine gradskih komuna u Istri došlo je do podjele stanovništva na dva dijela: manjine, koja je postepeno preuzela i prisvojila isključivo pravo upravljanja gradom i uživala određene privilegije, i većine, koja je bila lišena gotovo svih političkih prava i snosila većinu tereta i obveza. Razvoj odnosa većine gradskog stanovništva, pučana, i povlaštene manjine, građana ima u Istri posebne karakteristike uvjetovane posebnim političkim prilikama u kojima se Istra razvijala počev od XIII stoljeća dalje. Na taj razvoj utjecao je dakako i nejednaki ekonomski položaj te nejednaka ekonomska usmjerenost pojedinih gradova, utvrđenih mjesta i ostalih mjesta. Zbog toga se odnos između pučana i građana razlikovao ne samo tijekom raznih stoljeća već i u istom razdoblju nije bio jednak na cijelom području Istre.¹

Da bi uvid u stanje tih odnosa bio razumljiviji, potrebno je, po našem mišljenju, najprije uočiti makar i sumarno neke bitne faktore, koji su utjecali na razvoj tih odnosa.

I

Istarski poluotok približne površine od nešto preko 3.000 četvornih kilometara podijeljen je na početku XVI stoljeća na dva dijela: veći, otprilike dvije trećine istarske površine, mletački, te preostali manji podložan Habsburgovcima.

Do te podjele došlo je tijekom dugotrajne borbe između suprotnih interesa. Na početku drugog tisućljeća između Venecije i njemačko-rimskih careva, kasnije između Venecije i feudalnih vazala vladara, od XIII do XV stoljeća oglejskih patrijarha. U XIII i XIV stoljeću umiješali su se u tu borbu i gorički grofovi i stvorili usred Istre svoj samostalni feudalni posjed koji su u drugoj polovici XIV stoljeća prepustili Habsburgovcima. Kako su na početku XV sto-

¹ Odnos pučana i građana ovisio je o oštini razmeđenja, tj. o stupnju odricanja pučanima od strane građana političkih prava u upravi gradom, odricanja korištenja privilegija danih gradu i konačno o stupnju izrabljivanja povlaštenog položaja građana na štetu pučana.

ljeća Mlečani istisnuli oglejske patrijarhe i njihovu svjetovnu moć iz Istre, preostale su u Istri dvije sile, Mlečani i Habsburgovci, neprestano suprotstavljani sa svojim teritorijalnim pretenzijama. Teritorijalne promjene političkih granica u Istri do kojih je dolazilo ratovima i drugim načinima stjecanja smirale su se za dulje vrijeme tek polovicom XVI stoljeća.

Do takve razdrobljenosti Istre došlo je djelovanjem još jednog faktora u njezinoj prošlosti. Za slabe i udaljene centralne vlasti njemačko-rimskih careva neka su mjesta nastavila a druga počela voditi brigu sama o sebi razvijajući tako svoju autonomnost. Na taj način razvile su se gotovo posve samostalne komune, odvojene jedne od drugih sa svojim posebnim, često i suprotnim, interesima i ciljevima. Pokušaji grupiranja i povezivanja tih komuna u neku pokrajinsku cjelinu od strane nekih oglejskih patrijarha ostali su bezuspješni. Štoviše, takvi su pritisci ubrzali otpadanje pojedinih komuna i njihovo predavanje pod suverenitet Venecije u XIII, XIV i XV stoljeću.

Na svom dijelu Istre Venecija nije nastojala stvoriti jedinstvenu administrativno-političku cjelinu. Tako se ne mogu protumačiti ni oni njezini potezi u organiziranju sudstva započeti u XV a završeni u XVI stoljeću centralizacijom apelacijskog postupka u Kopru, a niti nastojanja organiziranja jedinstvenog vojnog osiguranja istarskih posjeda tzv. paesenatikom u s. Lovreču, Grožnjanu i napokon u Rašporu odnosno Buzetu ili još kasnijom »crnom vojskom«, »cernidama«. Venecija je u Istri zadržala rascjepkanost komunalnog uređenja osiguravajući svoje interese i vlast rektorima-upraviteljima u tim komunama (podestatima, knezovima, kapetanima), koje je biralo mletačko Veliko vijeće i kojemu su odgovarali za svoj rad.

Pored komuna Venecija je na svom području Istre zadržala odnosno ostavila da traju neki veći feudalni imuniteti, kao što su Svetvinčenat, Završje, Barban i Rakalj, Momjan, benediktinski feud u s. Mihovilu nad Lîmom i drugi. Venecija je naime kad bi dobila pod svoj suverenitet neku feudalnu jurisdikciju ostavljala ovu dotadanjim vlasnicima ako su bili njezini podanici, ili bi je kupila i dalje prodala svojim podanicima, kao što je to npr. učinila s Oprtljem i Barbanom i Rакljem. Izuzetno, zbog strateške važnosti, zadržala je u vlastitoj upravi 1402. g. kupljenu Rašporsku gosposhtiju² i 14 sela na području Koparštine³ koja su ranije pripadala tršćanskom biskupu i podredila ih najbližem rektoru.⁴

Dio Istre koji je pripadao Habsburgovcima sastojao se od nekadašnjih zasebnih feuda tzv. pazinske grofovije i devinsko-walseevskog feuda u Liburniji, koji su u XIV odnosno u XV stoljeću došli u habsburške ruke. U pazinskom feudu zadržala se dugo feudalna društvena struktura a raslojavanje stanovništva u većim mjestima kao npr. Pićan, Gračišće, Žminj zbog slabo sačuvanih izvora još nije dovoljno proučeno. U liburnijskom feudu unutar feudalne organizacijske strukture razvila se komunalna samouprava s posebnim zna-

² D. Klen, Valput u Istri, *Zbornik Historijskog instituta JAZU Zagreb*, 3, 1961, 305; D. Klen, Fragmenti rašporskog urbara iz prve polovine XV stoljeća, *Jadranski zbornik* IV, 1959—1960, 170—171.

³ D. Klen, Valput u Istri, str. 318 i sl.

⁴ Nema sumnje da su područja na Krasu oko Rašpora i ispred Kopra bila vrlo važna za Veneciju zbog obrane prilaza u Istru. Zbog toga je mletačka vlada i drukčije postupala s tim područjima.

čajkama u Kastvu, Mošćenicama i Veprincu. Da li je, kako i do kojeg stupnja došlo do raslojavanja stanovništva u tim komunama, nije još do kraja utvrđeno.

Naše razmatranje odnosa između pučana i građana ograničit će se na ono područje koje se u XVI stoljeću nalazilo pod mletačkom upravom na kojem su se razvile i djelovale gradske komune. O kako se sitnim komunama u stvari radi pokazuje najbolje činjenica da je na mletačkom području pored desetak feudalnih gospoštija postojalo dvadeset gradskih komuna. Od tih su neke bile tako malene, kao npr. Oprtalj, Buje, Grožnjan, Novigrad, Plomin da se ne mogu usporediti s veličinom nekih seoskih općina u pazinskom feudu. Već se iz toga može zaključiti da takve komune i još neke njima slične ne mogu imati jednak društveni razvoj kao one veće kao što su Pula, Kopar, Rovinj ili one malene ali snažne, s jakim pomorskim prometom i trgovinom, kao što su Piran, Izola ili Milje.

2. Na ekonomske prilike a dakako i društvene odnose istarskih komuna u XIII, XIV i XV stoljeću djelovale su vrlo snažno brojne nedaće koje nisu prestale ni u XVI st. Zbog njih bio je ljudski supstrat bitno smanjen a negdje gotovo posve uništen.

Najprije ratovi i njihova razaranja i uništavanja. Suprotstavljanja pojedinih komuna Veneciji, većinom pojedinačno i neorganizirano i zato bezuspješno, uzrokovala su ne samo ogromne materijalne štete, uništavanjem ljudskih života već i slabljenje mogućnosti daljnjeg života i materijalnog razvoja. Sama Pula bila je u toku XII do XIV stoljeća pet puta osvajana, pljačkana i razarana. Nekad glavni grad Istre, neskklona pokoravanju i zato opasna Veneciji, Pula je morala biti ponižena i stavljena u isti red malih istarskih komuna. No, ni tima nije bila laka jer su se borbe između Venecije, oglejskog patrijarha te goričkih grofova, u raznim kombinacijama saveza, s intervencijama stranih plaćenika, vodile, kršile i lomile na području cijele Istre. U XIV stoljeću istarski su obalni gradovi stradali i u ratnom sukobu između Venecije i Genove.

I na samom početku XVI stoljeća odvijao se na cijelom području Istre ratni sukob između cara Maksimilijana i Venecije. Istra je u tom ratu bila više godina poprištem ratnih razaranja. Prekinuto povremenim primirjima ratno stanje i nesigurnost nastavljeni su sve do sporazumnog okončanja rata u Trentu 1535. g. Međutim, su se posljedice toga vukle još kroz cijelo to stoljeće. Prekinuti tokovi prometa prema obalnim gradovima sporo su uspostavljeni. No, već u drugoj polovici XVI stoljeća počinju se osjećati i na istarskom tlu posljedice neprijateljstva između Venecije i uskoka. Ovo nabranje ratnih nedaća ne bi bilo potpuno ako bi ostali ispušteni upadi Turaka u Istru koji su započeli u XV stoljeću i zahvatili sjeverni i srednji dio Istre, ali su strahom ispunili svu Istru pa i Veneciju. I ti pohodi i pljačkanja prekidali su na dulje vrijeme prometne tokove tako važne za istarske obalne gradove.

3. Uništavanju života i ekonomske snage istarskog stanovništva pridružile su se u XIV i slijedećim stoljećima još i druge nedaće. Posljedice malarije počinju izvori spominjati već u XIV stoljeću.⁵ Najteže udarce istarskom stanov-

⁵ B. Schiavuzzi, *La malaria in Istria, Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria*, Poreč (Dalje: AMSI), sv. V, 1889, 370.

ništvu kroz niz stoljeća zadavala je kuga. Od 1413. pa do 1499. godine bilo je u Istri trinaest epidemija kuge.⁶ Od svih najviše je bila pogođena Puljština i Pula sama. Između 1505. i 1577. godine izvori spominju čak četrnaest epidemija kuge.⁷

Kao da ni to nije bilo dosta. U XVI stoljeću zabilježeno je (1504, 1510, 1511, i 1517) niz potresa, godine 1511. i 1599. izvanredno visoke plime koje su prouzročile velike štete. Brojne sušne godine (1546, 1548, 1559, 1561. i 1562) izazivale su glad i pomor stanovništva.⁸

Cijela mletačka Istra imala je u drugoj polovici XVI st. po ocjenama mletačkih rektora u Istri između 50 i 70 tisuća stanovnika.⁹ Te ocjene nisu bile daleko od stvarnog stanja jer su službeni predstavnici Venecije već tada pažljivo promatrali kretanje broja populacije zbog uzimanja galijota i zbog utvrđivanja drugih obveza za fizičke radove. Nekada glavni grad Istre Pula nazvan je u itinereru Ivana Giustiniana iz 1553. godine »... nenastanjenom zemljom, u kojoj živi malo ljudi, a plemića u vijeću ima samo 17...«. ¹⁰ Tridesetih godina XVII stoljeća pala je Pula još niže, imala je svega tri obitelji.¹¹ Poreč, koji je polovicom XIV stoljeća imao oko 3 000 stanovnika imao je osamdesetih godina XVI st. manje od 700 a tridesetih godina XVII st. svega oko 30.¹² Kopar koji je u XVI st. izrastao u glavni grad mletačke Istre spao je krajem tog istog stoljeća na polovicu ranijeg broja stanovnika.¹³

Unatoč nastojanju mletačkih vlasti već počev od XV st. da se stanovništvo opustjelih gradova i njihova područja obnovi, spomenute nedaće, samo općenito nabrojene, toliko su utjecale da je broj stanovništva još i na početku XVII st. opadao.

Od svih gradova u Istri koji su u XVI stoljeću stajali pod mletačkom upravom jedino su Piran, Izola, Kopar i Milje uspijevali da ne padnu brojem stanovništva tako nisko kao ostali istarski gradovi. I u njima se broj stanovnika smanjio, ali nije nikada spao relativno tako nisko kao u Puli, Poreču, Novigradu, Umagu. Vjerojatno je to bila posljedica zdravijeg geografskog položaja tih gradova, ali i mogućnosti održavanja i bržeg obnavljanja života u njima živahnom trgovinom sa zaleđem.¹⁴

4. Prikazane prilike u mletačkom dijelu Istre, a nisu bile bolje ni u ostalom dijelu Istre, nisu pružale uvjete za normalni gospodarski život pa se

⁶ Schiavuzzi, n. dj. 412 i 415.

⁷ Schiavuzzi, n. dj. 419.

⁸ Schiavuzzi, n. dj. 420.

⁹ Schiavuzzi, n. dj. 472.

¹⁰ S. Ljubić, *Commissiones et relationes venetae*, tom II, MSHSM 8, Zagreb 1877, 192.

¹¹ P. Kandler, *Notizie storiche di Pola, Poreč 1876*, 412; i: *Spigolature polesane*, *AMSI*, sv. XXIII, 408 i sl.

¹² Schiavuzzi, n. dj., 467; i P. Kandler, *Notizie storiche di Montona, Trst, 1875*, 141.

¹³ Schiavuzzi, n. dj., 464—465; i: *Relazioni dei Podestà e Capitani di Capodistria*, *AMSI*, sv. VI, Poreč, 1890, na više mjesta.

¹⁴ Podatke o broju stanovnika od XV do XVII stoljeća u gradovima Piranu, Izoli, Kopru, Milju i Trstu vidi F. Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja s primorskim mesti od 13. do konca 16. stoletja* (dalje: *Trgovina*), Ljubljana 1965, 109

stanje samo u mirnijim predasima popravljalo. Naročito je teško stradala proizvodnja poljoprivrednih proizvoda. Sukobi između sela za trajanja ratova produžavali su se i u vrijeme primirja na netočno utvrđenim međama.¹⁵ Što je stanovništvo postajalo rjeđe, to je i obrada polja sve više opadala. Stanovništvo sela oslanjalo se sve više na stočarstvo, naročito sitno, jer se lako sklanjalo, a pružalo u preradi i hranu i odjeću, dok je paše na pustim poljima bilo relativno lako naći. Karakterističan primjer opustjelosti pružala je Puljština s područja koje je nestao cijeli niz sela.¹⁶ To područje, nekad bogato žitom, nije uspijevalo tada prehraniti ni onaj mali broj preostalih stanovnika Pule. Kad je godine 1569. pulski podestat htio otpremiti iz Puljštine neku količinu žita u Rovinj koji se nalazio u stisci, došlo je u Puli do izgreda i nemira zbog kojih je morao biti pokrenut proces.¹⁷ Stanovništvo gradova, naročito ono siromašno, ovisilo je u to vrijeme u pogledu opskrbe brašnom i žitom o ustanovama za opskrbu žitom i brašnom poznatim pod imenom »fontik«. Nepravilno poslovanje fontikom pružalo je izvanredne i vrlo raznovrsne mogućnosti za obogaćivanje pa je postalo predmetom stalnih sukoba između pučana i građana. U cijeloj se Istri a naročito na području Poreča i Pirana nalazilo 1580. godine vrlo mnogo stabala maslina koje nenjegovane nisu davale uroda. Mletački senat zabrinut za opskrbu Venecije odlučio je te godine izvršiti popis broja stabala maslina da bi poduzeo neke mjere za poboljšanje tog stanja.¹⁸

Viškove svojih proizvoda, ukoliko ih je selo i stanovništvo gradskih područja koje se bavilo poljoprivredom imalo, zamjenjivalo je u gradovima proizvodima postolara i krojača i drugim proizvodima a naročito za prijeko potrebnu sol. Izuzev manja mjesta, kao što su Vodnjan, Bale, s. Lovreč, Grožnjan, Motovun, Dvigrad, i još neka u kojima se njihovo stanovništvo dobrim dijelom bavilo neposredno poljoprivredom i stočarstvom — zemlja je u ostalim gradovima i oko gradova bila pretežno u vlasništvu crkvenih ustanova i građana predana u kolonatsku obradu. Nalaženje radne snage za poljske radove bilo je zbog navedenih razloga vrlo teško.

Sva trgovina stajala je pod oštrom prismotrom mletačkih rektora, a na moru pod nadzorom posebnih mletačkih mornaričkih odreda. Već na početku XIV stoljeća dobili su mletački rektori istarskih gradova i mjesta vrlo točne i stroge naredbe kako da upravljaju povjerenim im gradovima i mjestima za trajanja svog mandata. Naročito su zanimljive one odredbe koje im nalažu kuda imaju skretati prometne tokove raznih proizvoda. Iz Puljštine se žito i drvo moglo izvoziti morem samo u Veneciju. Zabrana izvoženja drva, vina, ulja i žita iz raznih istarskih mjesta drugamo nego u Veneciju bila je općenita i trajna. Na taj je način mletačka vlada osiguravala trajan dotok proizvoda na mletačko tržište.¹⁹ Tek uz posebnu dozvolu i poslije naplate određenih daća

¹⁵ Na međi između pazinske grofovije i mletačkog s. Lovreča. Motovuna i Buzeta sukobi su u XVI stoljeću trajali i poslije odluke u Trentu 1535. godine. Vidi npr. Senato secreti, *AMSI*, sv. VI, 1890, 303, 306, 309, itd.

¹⁶ C. De Franceschi, *L'Istria note storiche*, Poreč 1879, 356, 359; Schiavuzzi, n. dj. *AMSI* sv. V, 415.

¹⁷ Senato secreti, *Cose dell'Istria*, *AMSI*, sv. VI, 1890, 319.

¹⁸ Senato Secreti, *Cose dell'Istria*, *AMSI*, sv. VI, 1890, 302.

¹⁹ »... ut Civitas nostra magis habundet, et ne etiam datia defraudentur...«. B. Benussi, *Commissioni dei dogi ai podestà veneti nell'Istria*, *AMSI*, sv. III, 49.

mogla se roba koja je stajala pod zabranom izvesti u druga mjesta. »Bilo je opće pravilo da cjelokupna pomorska trgovina pristaje u mletačku luku i da tu plati daće.«²⁰

Poseban režim vrijedio je za sol u Istri. Pulska se sol mogla izvoziti samo do Lima i Novigrada.²¹ Najveće brige zadavala je Veneciji proizvodnja golemih količina soli na području Pirana i Kopra. Ta je sol pružala ne samo temelj opstanka i razvoja tim gradovima već i ogromne prihode mletačkoj komori. Brojni izvještaji koparskih podestata i kapetana iz XVI stoljeća pokazuju da su Piran, Kopar, Izola i Milje živjeli uglavnom od trgovine s Kranjcima. Stanovnici Slovenije, dobrim dijelom seljaci donosili su u spomenute gradove žito, željezo, kože i druge proizvode poljoprivrednog gospodarenja i zamjenjivali za vino, ulje i naročito sol. Budući da spomenuti gradovi nisu imali dovoljno za život agrarnih proizvoda sa svojeg i obližnjih područja, to je Venecija morala dopustiti tu trgovinu od koje je i sama imala ogromne koristi. Od proizvedene soli Venecija je piranskoj općini dopuštala da zadrži sedminu, a stanovnicima je prepuštala na slobodno raspolaganje sol koju bi proizveli preko količine koju je propisala Venecija, ali naravno uz prethodnu naplatu propisane daće.²² Izbjegavanje tim obvezama imalo je za posljedicu gotovo stalno krijumčarenje soli od kojeg je naročito živio Trst.²³ Pokušaje Trsta da izgradi vlastite solane grubo je priječila Venecija uništavanjem. Nastojanja Trščana i Habsburgovaca da skrenu prometne tokove iz Kranjske prema Trstu unatoč žestokim protivljenjima Venecije i spomenutih istarskih gradova pokazala su već u XVI stoljeću stanovit uspjeh. To skretanje nisu mogle zaustaviti ni brojne zapljene, kazne i druge pokrenute mjere.²⁴

U tim teškim stoljećima neka se mjesta u zapadnom dijelu mletačke Istre izdvajaju od ostalih koja propadaju, to su Rovinj i Vodnjan. Vjerojatno je tome pomogao njihov zdraviji smještaj i bolji uvjeti ekonomskog života.

Prema izloženom bio je život u navedenim mjestima zapadne i sjeverne Istre i u toku tih teških godina relativno normalan jer se i nakon neugodnih udaraca brzo obnavljao. U njima je pučki element živio od poljoprivrede, od rada na solanama, ribarenja, vinogradarstva i maslinarstva. U gradovima su bili dosta razvijeni zanati postolara, krojača, tesara i brijača. Rad mesara, pekara i pekarica te gostioničara odrazio se u propisima statuta većine gradova. U mjestima unutrašnje Istre, kao što su Vodnjan, Bale, s. Lovreč i dr. gdje su poljoprivreda i stočarstvo osnovne djelatnosti, majstor kovač ima posebnu važnost pa mu statuti tih mjesta posvećuju često opširne propise. Lišeni najvažnijih političkih prava pučani su svoj društveni život nalazili u vjerskim bratovštinama, koje su negdje dobivale i cehovski karakter. Boreći se za stvaranje povoljnijih životnih uvjeta neki su pučani spretnošću i snalažljivošću

²⁰ Benussi, n. dj. *AMSI* sv. III, 15 itd.

²¹ Benussi, n. dj., *AMSI* sv. III, 70

²² M. Pahor i T. Poberaj, *Stare piranske soline*, b.d., 6 i sl.

²³ Moram napomenuti da je trgovina iz slovenskog zaleđa prema Rijeci još i u XVI stoljeću prilično snažna. Vidi: F. Gestrin, *Mitninske knjige* 16. in 17. stoeletja na Slovenskem, Ljubljana, 1972, 50 i 51.

²⁴ F. Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoeletja*, Ljubljana 1965. Gestrin je u tom djelu izvanredno dobro obradio suprotne interese i popratio ih brojčanim podacima.

ću postajali imućniji, isticali se te ponekad prelazili odnosno bili primljeni među građane.

Nasuprot pučanima građani su se — osim u nekim manjim mjestima — rijetko bavili poljoprivredom, obrtom i trgovinom. Oni u većim gradovima i mjestima svoju egzistenciju osnivaju na posjedu zemlje, solana, kapitala i raznih prava pa ih iskorištavaju raznim oblicima zakupa, kolonata ili najma radne snage. Njihov je položaj bio olakšan raznim privilegijama, kao što su oslobođenje od raznih fizičkih i radnih obveza općini i državi, oslobođenje od plaćanja raznih daća i sabiranja. Važnim izvorom životnih sredstava građana postao je s vremenom velik broj općinskih funkcionarskih i službeničkih mjesta, koja su donosila, možda nevelik ali zato stalan prihod. Pismenost je građanima olakšavala pristup onim funkcijama koje su bile vezane uz poslovanje novcem. Spretnošću, a da se ne kaže nepoštenjem, moglo se na tim mjestima doći do znatnih zarada.

Ove se općenite konstatacije mogu dakako primijeniti samo u vrlo ograničenom opsegu na gradove kao što su Pula, Poreč, Novigrad, Umag u kojima se život od kraja XV pa do XVII stoljeća jedva održavao.

II

1. Kada je počela i kada se potpuno razvila u srednjovjekovnom istarskom gradu podjela gradskog stanovništva na pučane i građane s prednošću ovih posljednjih da sami odlučuju u gradskim poslovima — nije dosad sa sigurnošću utvrđeno. E. Mayer, obrađujući dalmatinsko-istarsko municipalno uređenje u srednjem vijeku, zaključuje da u »gradu« (»Civitas«) odlučuje ne sve stanovništvo već samo odličnici, »nobiles« ili »boni viri«. Ako su njegova zaključivanja točna, to se onda »nobiles« srednjovjekovnog grada podudaraju s »curiales« rimskog »civitas«. U Istri bi možda prema nesigurnim izvorima trebalo među »nobiles« uvrstiti i više vojničke činove. Međutim, za to ne postoje posve sigurni dokazi pa se može reći da kasnija staleška podjela ne proturječi tome da je »curia« produžila svoje postojanje kao vladajuće društvo.²⁵ B. Benussi izražava istu misao, možda nešto opreznije. »Vjerojatno je, no ne i utvrđeno, da je i u istarskim gradovima koji su se već formirali u komune postojalo pored skupštine sveg stanovništva, koju su nazivali »concio« ili »arengo«, i jedno *vijeće*.«²⁶ Između X i polovice XII stoljeća u izvorima se spominje razlika među gradskim stanovništvom: u Kopru 977. g. »habitantes maiores et minores«; u Poreču 1118. g. »concives nobiles«; god. 1145. u Puli »populus polisanus a maiore usque ad minorem«. Međutim nema spomena o postojanju Vijeća kao predstavnika cjelokupnog ili dijela građanstva.²⁷ Tek pojava gradskih funkcionara »konzula« najavljuje novu gradsku političku organizaciju.²⁸ G. Vergottini smatra da je uvođenje konzula u upravu gradova

²⁵ E. Mayer, Die dalmatisch-istrische Munizipalverfassung im Mittelalter und ihre römischen Grundlagen, Weimar 1903. Sonderdruck aus der Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Band XXIV. Germanistische Abteilung, str. 307—308.

²⁶ B. Benussi, Nel Medio evo. Pagine di storia istriana, Poreč 1897, 701.

²⁷ Benussi, na i. mj.

²⁸ N. Klaić, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1971, 470.

dovoljan kriterij iz kojeg se može zaključivati da se grad organizirao u komunu, kao npr. Pula već 1177. godine.²⁹ Međutim je B. Benussi ranije tvrdio da »korak naprijed u organiziranju komune nastupa tek biranjem podestata«.³⁰ Uslijed toga je prema Benussiju kao najprije organizirana komuna u vremenskom redosljedu Kopar 1186. godine, jer ga tada predstavljaju podestat i četiri konzula. Nakon Kopra slijede Piran 1192. g., pa Poreč 1194. a Pula tek 1199. godine.³¹ Tako proizlazi, naravno, prema sačuvanim izvorima. Podestat upravlja gradom uz pomoć konzula. Da bi se izbjegla partaičnost podestata, on je obično stranac, a za mletačke vladavine biran je iz reda članova mletačkog Velikog vijeća

Podjela gradskog stanovništva na pučane i građane (»nobiles«) zasvjedočena je dakle izvorima za istarske obalne gradove sa sjedištem biskupa i prije njihova organiziranja u potpunu komunu, koja se samoupravlja po svojim odlukama i običajima.

B. Benussi je smatrao da je opća skupština gradskog stanovništva, »arena«³², sazivana u istarskim gradovima uvijek kada je trebalo donijeti odluku o nekom problemu bitnom za život cijelog grada. Takvo sazivanje »arena« nalazimo doista u dramatičnim prilikama gradova, naročito u vrijeme predaje pojedinih gradova Veneciji, npr. Labina 1420. godine, kada se sav narod trebao da izjasni o predaji grada. Veliko vijeće, »consilium maius« ili jednostavno »consilium« općinski je organ nastao izdvajanjem određenog broja vijećnika iz ukupnog broja članova »arena«, bilo izborom ili na drugi neki način. Prema B. Benussiju postojalo je to vijeće, kako se čini već od kraja XII stoljeća, istodobno kad se pojavila institucija »konzula«.³³ Vjerojatno je dosta brzo nakon toga uvedena i institucija »Malog vijeća«, »consilium minus« ili »consilium sapientum« sa zadatkom da pomaže strancu podestatu u obavljanju njegovih dužnosti.

Koliko je utjecala pojava i razvoj sličnih organa u Veneciji na postanak i razvoj ovih istarskih organa gradske uprave nije moguće utvrditi. Nema sumnje, međutim, da je takav utjecaj morao postojati s obzirom na stalno žive trgovačke, kulturne i političke kontakte i veze istarskih stanovnika s tim tada najjačim centrom u Jadranu.³⁴

Zatvaranje gradskog vijeća u istarskim gradovima, tj. pretvaranje sastava tih vijeća u stalne i o općoj skupštini stanovnika grada neovisne organe, na taj način što su samo članovi obitelji odnosno samo muški potomci bivših članova vijeća mogli postati članovima tih vijeća — nije izvršeno u svim komunama istodobno, a nije izvršeno u svim slučajevima niti na isti način. Posljedice tog zatvaranja također nisu bile u svim istarskim gradovima i mjestima jednake. Tijekom vremena pučani su u nekim gradovima i mjestima uspjeli izboriti neka prava i tako okrnjiti samovlast građana a svoj pravni status poboljšati.

²⁹ G. De Vergottini, Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il Medio evo, Roma 1924, 89.

³⁰ Benussi, n. dj. 704.

³¹ Benussi, Nel medio evo, str. 706—708.

³² B. Benussi, L'Istria nei suoi due millenni di storia, Trst 1924, 71.

³³ Benussi, na i. mj.

³⁴ Benussi, n. dj. 261.

Status stanovnika istarskih mjesta nije bio jednak. Čak i među povlaštenim građanima mletačke su vlasti pravile razliku. Plemićima su se, naime, smatrali samo oni građani koji su pripadali vijećima gradova u kojima je imao sjedište biskup.³⁵ Ti su gradovi nazivani »civitas«, »città«, dok su ostala mjesta zvana »terra«, »opidum«, »opidulum«, »castrum«, »castellum«.

Zbog izloženog treba razmotrit da li je, kada i na koji način stanovništvo u pojedinim komunama mletačke Istre razdvojeno na pučane i građane i koje su bile posljedice toga.

2. Raslojavanje odnosno razdvajanje stanovnika na pučane i građane-plemiće u istarskim gradovima sa sjedištem biskupa dovršeno je još u prvoj polovici XII stoljeća. Biranje podestata i konzula u istim gradovima posvjedočuju izvori u drugoj polovici XII stoljeća. S time u vezi stavljaju povjesničari i postojanje gradskog vijeća. Nedostatak izvora ne dopušta nam da odmah odgovorimo i na pitanje kada je došlo do zatvaranja gradskih vijeća.

Već smo istakli da je razvoj organa gradske samouprave u istarskim gradovima nedvojbeno morao stajati pod utjecajem razvoja sličnih organa u Veneciji. Ako je istina da se postanak mletačkog vijeća mora staviti negdje između godina 1141. i 1172, tada možemo zaključiti da se vijeća u istarskim gradovima nisu pojavila mnogo kasnije, tek kojih desetak godina. Pretpostavljajući da se zatvaranje gradskih vijeća u istarskim gradovima dogodilo također pod utjecajem Venecije, odnosno sličnih unutarnjegradskih prilika, tada možemo to zatvaranje vremenski staviti na kraj XIII i na početak XIV stoljeća. To dakako vrijedi samo za one glavne gradove sa sjedištem biskupa.

Do zatvaranja Velikog vijeća u Veneciji nije došlo odjednom već nakon stanovitog procesa svladavanja protivljenja takvom zaključku. Taj proces, započet 1286. godine prijedlogom koji je više puta u idućim godinama odbijen, prihvaćen je tek 1319. godine uz određene uvjete. Tek 1498. godine zaključeno je da svećenici ne mogu biti članovima vijeća, a 1526. započeto je konačno vođenje tzv. zlatnih knjiga u kojima su se bilježila rođenja i vjenčanja članova mletačke aristokracije.³⁶

Do »zatvaranja« gradskog vijeća u *Puli* došlo je, čini se, prije kodificiranja gradskog statuta. Najstarije odredbe pulskog statuta koji poznajemo nastale su odmah poslije predaje grada Veneciji, negdje između 1331. i 1367. godine.³⁷ Treća odredba prve knjige tog statuta svjedoči da je zatvaranje gradskog vijeća već izvršeno. Prema toj odredbi nitko nije mogao postati članom Vijeća ako nije bilo dokazano (»clare probatum«) da mu je otac ili djed s očeve strane već bio članom tog vijeća. Najniža dob člana Vijeća bila je 18 godina (u Veneciji 25 a izuzetno 20 godina).³⁸ Pored toga onaj tko nije plaćao gradske daće, vršio osobne obveze i stražu u gradu nije mogao prisustvovati sjednicama Vijeća niti biti biran na gradske dužnosti.³⁹ Pulsko gradsko vijeće

³⁵ G. de Totto, *Il patriziato di Capodistria*, izvod iz *AMSI*, sv. XLIX, 5. XLIX, 5.

³⁶ A. Da Mosto, *L'Archivio di Stato di Venezia*, tom. I, Roma 1937, 29—30.

³⁷ B. Benussi, *Statuto del Comune di Pola*, Poreč 1911, 115. izvod iz *AMSI*, sv. XXVI.

³⁸ Benussi, n. dj., 136—137.

³⁹ Benussi, isto.

biralo je iz svojih redova više od 20 raznih »oficijala«, a povrh toga još deset članova nekog malog vijeća (»consilium sapientum«).⁴⁰ Već u XV stoljeću stao se smanjivati broj stanovnika Pule a istodobno i broj vijećnika. Dok su npr. 19. travnja 1367. g. u Vijeću prisutna 54 vijećnika, u XV st. — prema raspoloživim podacima — njihov se broj kreće između 20 i 40.⁴¹ Jedan je očevidac 1553. g. zabilježio da je u pulskom gradskom vijeću bilo svega 17 vijećnika.⁴² U XVI st. izbjegava se bilježiti u zapisnicima sjednica točan broj prisutnih formulom o prisutnosti »više plemića«.⁴³

Nepravilnosti u radu gradskog vijeća i po njemu biranih funkcionara na štetu pučana mora da su se pojavile vrlo rano. Ne mogavši izdržati i ne nalazeći zaštite kod kneza pulski pučani se već 1443. godine obraćaju za zaštitu mletačkom duždu. Kapitule koje su podnijeli rješavao je mletački Senat 1443. g. (12. ožujka). Pritužbe pučana protiv plemića-građana vrlo su teške a zahtjevi upravljeni ne samo na olakšanje stanja već i na neke političke koncesije. Moglo bi se reći da su ti kapituli pulskih pučana prototip kasnijih pritužbi pučana ostalih istarskih komuna. Pučani se tuže najprije na nepravilno upravljanje i svojatanje crkvene imovine i novca od strane dva sakristana što ih bira Vijeće. Budući da u Pulj ima svega 43 plemenita građanina a oko 1500 pučana i kako pučani više darivaju i ostavljaju crkvi nego plemići, traže da knez svake godine jednog sakristana imenuje iz reda pučana. Ruševnu katedralu treba popraviti makar sakupljanjem sredstava. Građani su uspjeli ukinuti službu vikarija, kojeg je dovodio knez radi pomaganja kod suđenja; sada četiri vijećnika stalno prate kneza te rade nepravilnosti i nepravde, »tiranski i okrutno«, a kako su rodbinski povezani, »lako je zamisliti kakva se pravda može od njih očekivati«. Bolje je da sudi sâm knez. Fontik, u koji su najviše sredstava uložili pučani, plemeniti su građani već tri puta uništili a novac prisvojili. Dugo bi trebalo nabrajati »beskrajna žderanja i potkradanja koja vrše plemići«, stoga neka knez godišnje od dva fontikara jednoga izabere između pučana. Plemići su počeli prisvajati čak i službe glavaru gradskih četvrti i procjenitelja koje su dosad vršili pučani. Bez odobrenja plemića nitko ne može biti primljen u Vijeće — čak ni vladarskom milošću. Kuće pučana propadaju jer plemići ne dopuštaju peći vapno svake treće godine. Brijač, meštar Andrija koji se povezao s plemićima dobio je isključivo pravo liječenja a ostali brijači to ne smiju. Novcem od plaće ukinute službe vikarija trebalo je godišnje izgraditi 40 koraka gradskog zida a to se već 30 godina ne čini. Konačno, plemići za svaku i najmanju stvar šalju u Veneciju na opći trošak dva, četiri pa i više poslanika.

Mletački senat, braneći principe aristokratske vladavine odbio je zahtjev pučana da dobiju svog predstavnika u upravi crkvene imovine i u fontiku te da se promijeni način suđenja, a u pogledu ostalih zahtjeva pučana naredio je knezu da pazi na strogo izvršavanje propisa i običaja te na polaganje računa o imovini.^{43a}

⁴⁰ Benussi, n. dj., 139 i na više mjesta do str. 195.

⁴¹ Benussi, n. dj. 311—366.

⁴² Vidi bilješku 10.

⁴³ »in cosilio huius egregie civitatis Polae in eo astantibus et congregatis perisque nobilibus«. Vidi: Benussi, n. dj., 397.

^{43a} Senato mare, *AMSI*, VII, 1891, 226—234.

Odluka Senata nije uspjela trajno spriječiti građane Pule da nepravilno iskorištavaju svoj položaj. Nepravilnosti u radu blagajnika spominju se u dokumentima iz 1507. g., u poslovanju kancelara 1510. g., fontika 1528. i slijedećih godina.⁴⁴ Nemamo podataka o tome kakvo je stanje bilo u XVII st. kada je npr. 1640. g. u Puli bilo svega 8 vijećnika.⁴⁵ Tada se stalo primati u Vijeće neke istaknutije neplemiće, ali je već 1653. g. 13 pulskih vijećnika zaključilo da nitko ne može biti primljen u to »časno vijeće« ako ne položi u općinsku blagajnu 200 dukata.⁴⁶

I za grad Poreč može se zatvaranje gradskog vijeća utvrditi samo pomoću statuta. Prema P. Kandleru stariji porečki statut je propao 1354. g. kada su Genovežani za rata s Venecijom spalili Poreč. Obnovi statuta pristupili su Porečani već 1363. g.⁴⁷ Do 3. ožujka 1364. g. statut je obnovljen samo do kraja druge knjige.⁴⁸ No već iz tog obnovljenog statuta razabire se da je gradsko vijeće zatvoreno jer nitko ne može biti vijećnikom u Poreču ako to nisu bili ranije njegov otac ili djed (84. glava druge knjige).⁴⁹ Iz 17. pak glave prve knjige statuta vidi se da se na sve službe u gradu, osim procjenitelja, moraju birati samo članovi vijeća.⁵⁰

Već 1365. godine je broj gradskih vijećnika u Poreču malen, jer sjednici na kojoj se usvajaju dopune statuta prisustvuje samo 28 vijećnika.⁵¹ Mora da se njihov broj i dalje smanjivao jer je već u trećoj dopuni statuta 1366. godine odlučeno da se vijeće može sastajati i djelovati sa svega 20 vijećnika.⁵² Iz nepotpuno sačuvanih zapisnika porečkog gradskog vijeća za 1485. i 1486. godinu vidi se da je sjednicama prisustvovalo 28 do 47 vijećnika.⁵³ Takvo povećanje ne da se objasniti prirodnim porastom broja vijećnika jer su to upravo godine općeg pada broja stanovništva u Istri. To potvrđuju i zabilježena imena vijećnika prisutnih na sjednicama 1485. godine. Većina vijećnika, naime, ne pripada starim porečkim obiteljima. Velik broj prezimena tek je u formiranju. Neki je došao iz Trenta, drugi iz Buja, nekoliko je vijećnika brijača, dakle ne suviše odličnih građana.⁵⁴ Vijećnička dužnost počinje se u to vrijeme u Poreču smatrati sve više teretom pa su mnogi željeli da budu isključeni iz Vijeća.⁵⁵ To je očiti dokaz teških prilika u Poreču. Zbog izumiranja gradskog stanovništva u Vijeće su primani pridošlice, a kako u gradu s malim brojem

⁴⁴ Benussi, n. dj., 386 i na više mjesta.

⁴⁵ Benussi, n. dj., 409.

⁴⁶ Benussi, n. dj., 410.

⁴⁷ P. Kandler, Statuto municipale della città di Parenzo dell'Istria, Trst 1846, str. VI. Latinski tekst statuta Poreča, u prijepisu iz XV st. čuva se u Historijskom arhivu u Rijeci. Vidi, Statuti, urbari, notari, Rijeka 1968, 30.

⁴⁸ U statutu Poreča čto ga je objavio P. Kandler nalazi se još cijela treća knjiga statuta sastavljena od sedam kasnijih dodataka nastalih nakon 1365. godine pa negdje do polovine XV stoljeća.

⁴⁹ Kandler, n. dj., 71.

⁵⁰ Kandler, n. dj., 20.

⁵¹ Kandler, n. dj., 85, 86.

⁵² P. Kandler, n. dj., 87.

⁵³ A. Pogatschnig, Divagazioni parentine, AMSI sv. XXXII, 1920, 141.

⁵⁴ Pogatschnig, n. dj. 143—144.

⁵⁵ Pogatschnig, n. dj. 142.

stanovnika vijećnička čast nije donosila sa sobom neke ekonomske koristi već samo dužnosti, to je postajala sve zazornija — dok se stanje u gradu nije počelo popravljati. Prema tome o sukobljavanju interesa pučana i građana plemića u Poreču za razdoblje od XIV do XVII stoljeća, s obzirom na nedovoljno sačuvane izvore, jedva se može što sigurnije iznijeti.

Treći biskupski grad u mletačkom dijelu Istre je *Novigrad*, *Civitas Nova*. Prigodom predaje Veneciji 1270. godine Novigrad su zastupali poslanici biskupa i komuna. Prema vrlo rijetkim izvorima za to vrijeme nije moguće utvrditi da li je stanovništvo Novigrada već u vrijeme predaje Veneciji bilo podijeljeno na građane i pučane i da li je u to vrijeme postojalo iz arenga izdvojeno vijeće zatvoreno prema pučanima.

Iz statuta grada Novigrada koji je 1450. godine reformirao i vrlo nesustavno sastavio mletački podestat Franjo Premarino vidi se da se gradsko stanovništvo sakupljalo u vijeće, »consiglio« i u opću skupštinu arengo.⁵⁶ Ne da se međutim ustanoviti kako se biralo Vijeće, tko mu je mogao biti članom i koliko je bilo vijećnika. Tek iz jedne kasnije donesene odredbe godine 1755. doznajemo da su članovi gradskog vijeća »civilizirane osobe« i da im ne priliči »fizički rad«. Stoga je tom prilikom odlučeno »da se fontikari moraju izabrati između dobrostojećih i sposobnih pučana, koji znadu čitati i pisati...«.⁵⁷ Iz starije odredbe u Statutu, najkasnije iz 1450. godine (gl. XV prve knjige Statuta), vidi se da Statut razlikuje u Novigradu »građane«, »vicine« i »stanovnike«.⁵⁸ Prema tome je vrlo vjerojatno i u Novigradu došlo do podjele gradskog stanovništva na pučane i plemenite građane mada se to ne odrazuje u samom statutu.

Naglo propadanje grada, naročito u XVI i XVII stoljeću od malarije snizilo je broj obitelji koje su živjele u Novigradu na svega 30 od čega je bilo samo 5 građanskih, dok su ostale bile pučke. Zbog toga su se gradske službe morale povjeravati čak osobama koje nisu živjele u Novigradu.⁵⁹

Već je ranije istaknuto da izvori za Kopar već 977. g. razlikuju »habitantes maiores et minores«,⁶⁰ a 1186. godine »... Iustinopolitane civitatis Potestatem et consules...«.⁶¹ Godine 1222. car Fridrih piše »... episcopo, iudicibus, consiliaris et universo Comuni Justinopolis...«.⁶² Prema tome iz tih vrlo ranih izvora vidi se da je stanovništvo Kopra bilo podijeljeno na pučane i građane-plemiće, da su u gradu pored podestata, sudaca ili konzula postojali i vijećnici, koji su pripadali Vijeću već na početku XIII stoljeća, dakle, prije predaje Veneciji god. 1279. Vrlo je vjerojatno do zatvaranja gradskog vijeća u Kopru došlo također po uzoru na Veneciju negdje na početku XIV stoljeća. Iz dokumenata sačuvanih o buni Koprana protiv Venecije 1348. godine vidi se

⁵⁶ P. Kandler, *Statuto municipale d' Cittanova nell'Istria*, Trst 1851, 12. Vijeće je sazivano zvonom a arengo glasnikom.

⁵⁷ Kandler, *Statuto municipale di Cittanova*, 167.

⁵⁸ »zittadin, uisin e abitador«, n. dj., 12.

⁵⁹ n. dj., uvod.

⁶⁰ C. D. I., 12. listopada 977. g.

⁶¹ C. D. I., 5. srpnja 1186. g.

⁶² A. S. Minotto, *Acta et diplomata e R. Tabulario Veneto*, vol. I. sect. I. *Documenta ad Forumjulum Patriarchatum aquileiensem Tergestum Istriam Goritiam spectantia*, vol. I. sect. I., Venecija 1870 (Dalje: A. S. M. Acta), str. 14.

da je u toku te pobune došlo do znatnog neslaganja između »magnos ex una parte et populares ex altera«. ⁶³ Iz dokumenta kojim se Kopar predaje Veneciji nakon svladane bune na milost i nemilost vidi se da dva sindika predstavljaju »komun, Vijeće, ljude i Justinopolitansku zajednicu« (»universitas«), a u njihovoj se pratnji nalaze »decem de nobilioribus dicte terre, cum duodecim ex popularibus«. ⁶⁴ Konačno nam dokumenat kojim Kopar ratificira mir sklopljen s Venecijom 13. listopada 1348. g. pokazuje jasno odvojenost Vijeća, »Velikog vijeća«, od »ukupnog ostalog naroda« (»Populo universo«). ⁶⁵

Neuspjela pobuna i bezuvjetna predaja Kopra Veneciji imala je vrlo teške posljedice za samoupravni status Kopra. Sva autonomna prava i organizacija uprave gradom stvoreni kroz dugi niz godina propali su gotovo u cijelosti. To potvrđuje »kapitular« mletačke vlade predan novoizabranom podestatu Kopra. Izdan od mletačkog senata 8. studenog 1348. g. taj nalog podestatu Kopra određuje da svaki novi podestat koji dođe u Kopar sam, po svojem uvjerenju izabire suce odnosno oficijale, da im daje upute i naloge kako da postupaju i sude. Podestat se može služiti njihovim savjetom ako to smatra potrebnim. Otada je birao i koparske vicedome. U suđenju je samostalan. ⁶⁶

Gotovo pedeset godina kasnije, točnije 1394. g., pokušali su Koprani izmiliti od Venecije ublaženje tog stanja, no uzalud. Podestatu je naređeno da ima sam suditi i sam odabirati koparske oficijale osim onih koje bude imenovala mletačka vlada. ⁶⁷ Tek 1413. godine uslišala je Venecija donekle molbe Koprana »da ne bi oni jedini ostali u gorem položaju od svih ostalih istarskih komuna«. Bilo je tada određeno »da si podestat izabere one i u onolikom broju kako se bude njemu činilo te da potom u tom vijeću izabere svoje oficijale. . .«. U suđenju civilnih predmeta podestat se imao služiti savjetom izabраниh sudaca, no odlučivao je posve samostalno. ⁶⁸ Čini se da je kod imenovanja vijećnika koparski podestat ispustio neke odličnije građane »qui ab antiquo fuerunt de Consilio Iustinopoli, videlicet de Maiori, et aliis Consiliis. . .« pa su Koprani ponovo zamolili Senat da to ispravi i predložili popunjenje Vijeća imenima desetorice što je i prihvaćeno. ⁶⁹ Konačno je, u povodu molbe nekog da bude primljen u Vijeće, godine 1424. dukalom određeno da se prepušta koparskom Vijeću da samo odluči hoće li nekog primiti među vijećnike ili ne. ⁷⁰ Time je konačno zaključeno ponovno zatvaranje koparskog Vijeća.

Mada je suđenje u civilnim predmetima i u kriminalu bilo potpuno u rukama koparskog podestata, ipak je upravljanje ostalim gradskim poslovima

⁶³ G. Cesca, *La sollevazione di Capodistria nel 1348*, Verona—Padova 1882, 46; M. Pahor, *Koprski upor leta 1348. Istrski zgodovinski zbornik I*, Koper, 1953, 60. Pahor smatra da se nije radilo u tom slučaju o sporu između plemenitih građana i pučana već o sporu dviju oprečnih stranaka.

⁶⁴ Cesca, n. dj., 75, dokument XXXVIII od 10. listopada 1348. g.

⁶⁵ Cesca, n. dj., 86, dokument XLIII.

⁶⁶ Cesca, n. dj., 120, dokument LXI.

⁶⁷ *Statuta Iustinopolis Metropolis Istriae*, Augustino Barbadico praet. atque praef., Raimundo Fino I. V. D. Carolo Vergerio duumviris typis data, Venecija 1668 (Dalje: *Statuta Iustinopolis* str. 243—124).

⁶⁸ *Statuta Iustinopolis*, 142, odluka mletačkog Senata od 4. srpnja 1413. g.

⁶⁹ *Statuta Iustinopolis*, 125, dukal od 8. ožujka 1423.

⁷⁰ *Statuta Iustinopolis*, 160, dukal od 4. srpnja 1424.

preko mnogobrojnih oficijala koje je biralo koparsko Vijeće (Veliko vijeće) bilo vrlo važno i značajno za život cijelog grada. Gradskih oficijala bilo je više od 30 ne računajući u to službe liječnika, učitelja i još neke. Svi oficijali su se birali iz reda vijećnika a samo 13 poljskih čuvara biralo se iz reda pučana.⁷¹ Ako ostavimo po strani oficije sudaca i sindika koji su u pravnom i političkom pogledu života bili vrlo važni, onda nam se kao najznačajniji za životni opstanak najvećeg dijela gradskog pučanstva ukazuju oficijali dviju ustanova: žitnog skladišta (Fontika) i zalagaonice (Monte di Pietà) osnovane upravo u XVI stoljeću.

Unatoč tome što su te ustanove djelovale u mjestu u kojem je zasjedao najugledniji i najsposobniji rektor istarskih mjesta, ipak su i tu uspijevali oficijali tih ustanova da ih dovedu svojim nepravilnim djelovanjem i potkrdanjem u vrlo teške prilike. Zalagaonica osnovana u Kopru 1550. godine prestala je radom zbog kuge. God. 1608. zaključeno je u koparskom vijeću da se ta ustanova obnovi, izdvajanjem 1 000 dukata kao početnog kapitala, da se na taj način suzbije djelovanje Židova koji su dotad posuđivali novac uz zalog, ali i vrlo visoki kamatnjak.⁷² Za dvadeset godina rada zalagaonica je povećala svoj kapital na 12 000 dukata, mada je kamatnjak iznosio svega 7,5%.⁷³ I skladište žita dok je pravilno poslovalo gomilalo je ogromna novčana sredstva. Tako su 1608. g. ta sredstva iznosila više od 31 000 dukata. Takva znatna sredstva izazivala su, unatoč brojnim kontrolama, u času potrebe grada zaključke da se odatle namire razni izdaci. Godine 1661. pao je kapital fontika na svega 15 000 lira.⁷⁴ Godine 1742. našao je Kristofor Dolfin, koparski podestat i kapetan fontik i zalagaonicu bez kapitala i na rubu propasti⁷⁵ jer je njihova imovina od preko 70 000 lira prešla nepoštenim putem u ruke njihovih upravitelja. Poneki podestat Kopra pokušavao je popraviti to stanje i odstraniti oštrim mjerama nepravilnosti, ali ni to nije pomagalo jer su komune u nestašici drugih prihoda svoje izdatke pokrivala sredstvima skladišta žita. Koparski podestat i kapetan Ludovik Morosini u izvještaju mletačkom senatu 1784. godine navodi da se iz sredstava »fontika« isplaćuju plaće liječnika, daje doprinos za pobožne bratovštine, za plaće učitelja i raznih službenika što je sve protivno namjeni te ustanove.⁷⁶ Jedan raniji koparski podestat i kapetan, Josip Michiel, piše u svom izvještaju 1766. godine: »...fontici pokrajine... ustanove za pomoć siromašnima, sada su se pretvorile u njihovu štetu...« pa na kraju predlaže umjesto fontika slobodnu trgovinu žitom.⁷⁷

⁷¹ D. Venturini, *Il vecchio Maggior Consiglio della Città di Capodistria, Pagine Istriane*, I, 1903, 105—115.

⁷² Statuta Iustinopolis, 209—211.

⁷³ Statuta Iustinopolis, 220—222.

⁷⁴ Statuta Iustinopolis, 260.

⁷⁵ Relazioni dei podestà e capitani di Capodistria, AMSI, sv. X, 1894, Relazione Cristoforo Dolfin, 22. dicembre 1742, str. 62: »Ritrovati senza Capitale, ed al suo estremo precipizio il Fontaco di Capodistria, ed il suo monte di Pietà«.

⁷⁶ Iste »Relazioni«, Relazione Lodovico Morosini, 30. agosto 1784, str. 316.

⁷⁷ Iste »Relazioni«, Relazione Giuseppe Michiel, 6. giugno 1766, str. 292: »I Fontici della Provincia con pia intenzion una volta instituiti per sovvegno de poveri, ora si può dire che si convertano a loro danno.«

Unatoč svim takvim nepravilnostima koje su pogađale upravo pučane, nemamo u dosad poznatim izvorima vijesti o nekim protivljenjima pučana protiv nedjela koparskih građana-plemića.

3. Drugu grupu istarskih mjesta u ovom prikazu, mada imaju nejednaki razvoj odnosa pučana i građana, odnosno njihovih stanovnika u samome mjestu, karakteriziraju ipak neke zajedničke osobitosti. Sva su ta mjesta relativno rano dospjela pod mletačku vlast i sva su ta mjesta tu predaju svojevolljno ubrzala radi toga da se izvuku iz nesigurne feudalne potčinjenosti crkvenih visokodostojanstvenika. Na nejednakom stupnju razvoja svog urbanog naselja ta mjesta došavši pod mletačku vlast nejednako reagiraju odnosno usvajaju mletački utjecaj i ustanove.

Do XII stoljeća još selo *Umag* u tom i slijedećem XIII st. prerasta u »castrum«. ⁷⁸ U spornom posjedu tršćanskog i novigradskog biskupa, pritisnut od oglejskog patrijarha Umag se 1269. g. predaje Veneciji, dokazujući time i neki stupanj razvoja svoje vlastite samouprave. Sanudo još 1483. godine naziva Umag »lijepim mjestom«, ⁷⁹ ali ga nedaće XVI st. obaraju pa je na početku XVII st. »terra poco abitata«. ⁸⁰ Ako su i postojale neke pisane statutarne odredbe do XVI st., one su nestale pa o unutarnjim odnosima umaških stanovnika možemo suditi samo po novom, do danas sačuvanom Statutu iz 1528. godine. Već iz sastava statutarne komisije možemo zaključiti da je u gradu došlo do podjele na građane i pučane. Ona je naime sastavljena od 4 građanina i 2 pučanina. ⁸¹ U tom statutu nalazi se i tipična odredba o zatvaranju umaškog Vijeća. ⁸² Međutim položaj pučana ublažavaju ostali propisi Statuta prema kojima se dio najvažnijih oficijala komuna bira iz reda pučana (jedan od tri suca, jedan od dva »justicijara«). ⁸³

Položaj *S. Lovreča* bio je dosta sličan položaju Umaga. Nad tom komunom (u izvorima XII st. »castrum«) vrhovna je i sudska vlast pripadala oglejskom patrijarhu, dok su pravo na desetinu priroda imali gorički grofovi dobivši ga u leno od porečkih biskupa već 1186. g. ⁸⁴ Iskoristivši ispražnjenje patrijaršijske stolice lovreška se komuna 1271. predala Veneciji slijedeći primjer najbližih susjeda Poreča, Novigrada i dr. ⁸⁵ Sigurno je da su unutarnje uređenje komune i društveni odnosi njezinih stanovnika bili vrlo jednostavni. Komuna je, vjerojatno za trajanja prve mletačke uprave, pod zapovjednicima vojnog »paesenatica« koji je tu imao sjedište dobila i neka pisana pravila ili donijela neke propise, no statutarna zbirka koja se do danas sačuvala potječe tek ne-

⁷⁸ B. Benussi, Lo statuto del comune di Umago. *AMSI*, sv. VIII, 1892, 231.

⁷⁹ Benussi, n. dj., 234.

⁸⁰ Stradanje od kuge potvrđuje podizanje crkve zaštitniku od kuge svecu Roku. Vidi: n. dj., 236.

⁸¹ Benussi, n. dj., 242; vidi uvod u statut.

⁸² Benussi, n. dj., 244.

⁸³ Benussi, n. dj., 245.

⁸⁴ H. Pirchegger, Überblick über die territoriale Entwicklung Istriens, u *Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer*, Wien 1929, 526.

⁸⁵ Pirchegger, Überblick, 499; G. De Vergottini, *Lineamenti storici*, sv. II, Rim 1925, 23—24. Vergottini smatra tu predaju grada u zaštitu: »protectio equivale a fidelitas«. No, i sam vidi da to nije baš tako, jer su gradovi koji su se predali gubili pravo biranja podestata.

gdje između 1430. g. i početka XVI stoljeća.⁸⁶ U statutarnim propisima Lovreča spominju se i građani (*cittadini*) i pučani (*popolari*). U statut je unesena i odredba o zatvaranju Vijeća, no njome se određuje da će budući članovi Vijeća moći biti samo zakoniti muški potomci sadašnjih članova.⁸⁷ Zatvaranje Vijeća izvršeno je dakle oko dva stoljeća nakon dolaska pod mletačku vlast. Međutim, statutarni propisi određuju da o svim stvarima koje zadiru u interese svih stanovnika mora odlučivati opća skupština (»Congrega«). To naročito vrijedi za određivanje općih podavanja: »jer što se tiče svih imadu i svi da odobre«.⁸⁸ Isto tako i u tijelo koje se biralo za mijenjanje statuta ili njegovo tumačenje ulazili su i pučani i građani.⁸⁹ Budući da se u Statutu ni biranje komunskih oficijala ne ograničuje na same građane,⁹⁰ to držimo da je pravljene razlike u statutarnim propisima između pučana i građana nastalo formalnim oponašanjem drugih statuta razvijenijih istarskih komuna, a da su svi stanovnici Lovreča u pravima izjednačeni.

Motovun je već prije predaje Veneciji 1278. godine⁹¹ imao svojeg podestata, suce, a svoje predstavničke organe u skupštini stanovnika (»plena concio«), Velikom vijeću (»consilium major«), i malom vijeću (*consilium minor*).⁹² Međutim ta vijeća nisu bila zatvorena do 1372. godine, a i tada je donijet zaključak kojim se samo određuje da se suci, kancelar, blagajnik, justicijar i procjenitelj mogu birati samo između članova Vijeća.⁹³ Ranije određen broj vijećnika u Velikom vijeću sa 50 nije se mogao održati zbog velike smrtnosti⁹⁴ pa je 1433. g. odlučeno da se izabere i priključi Vijeću »bilo koji građanin ili stanovnik Motovuna koji će se činiti sposobnim i dobrim...«. No, uspjeli su naći svega 4 nova vijećnika.⁹⁵ Godine 1442. zaključeno je da se primi 10 novih vijećnika, no nađeno je svega 8.⁹⁶ Tek početkom XVI stoljeća nešto je porastao broj vijećnika pa je 1503. utvrđen kvorum za rad Vijeća sa 20 vijećnika.⁹⁷ Godine 1570. još je više otežano primanje novih članova u motovunsko Vijeće: svaki onaj koji je molio da bude primljen morao je položiti 200 dukata od kojih je gubio polovinu ako nije bio primljen.⁹⁸

Čim su građani brojčano ojačali, odmah su stali iskorištavati svoj privilegirani položaj i nastavili zlorupotrebama kakve su bile utvrđene već u prvoj polovini XV stoljeća, naročito u skladištu žita, u općinskoj blagajni i blagaj-

⁸⁶ J. Jelinčić, Statut svetog Lovreča Pazenatičkog sa posebnim osvrtom na jezične karakteristike, *Vjesnik historijskih arhiva Rijeka i Pazin* XVIII, 73.

⁸⁷ Jelinčić, Statut Lovreča, 121.

⁸⁸ Podavanje je mogao nametnuti samo »tutto il Popolo o Università«. Vidi: Jelinčić, Statut Lovreča, 69, 100.

⁸⁹ Jelinčić, Statut Lovreča, 120—121.

⁹⁰ Jelinčić, Statut Lovreča, 121—122.

⁹¹ L. Morteani, *Storia di Montona con appendice e documenti*, Trst 1895, 76.

⁹² C. D. I. ad a. 1256.

⁹³ Morteani, n. dj., 302 (gl. 148).

⁹⁴ N. dj., 281.

⁹⁵ N. dj., 328—329 (gl. 198). Zaključak od 1. studenog 1433.

⁹⁶ N. dj., 346—347 (gl. 221). Zaključak od 21. listopada 1442.

⁹⁷ N. dj., 393—394 (gl. 271). Zaključak od 17. rujna 1503.

⁹⁸ N. dj., 85.

nama crkvene uprave. U tim nedjelima često su sudjelovali i sami mletački podestati. Brojne odredbe protiv takvog postupanja, izazvane pritužbama pučana, našle su odraza u mnogim glavama Statuta Motovuna, no imale su slab uspjeh u primjeni.⁹⁹

Motovunski građani uspjeli su do kraja sačuvati uglavnom sve svoje privilegije. Uspjeh pučana svodio se na povremene izbore nekog oficijala, kao npr. fontikara i sl. Stalni sporovi s građanima doveli su 1599. godine do sporazuma po kojemu su: i jedni i drugi morali držati stražu u gradu; razrez podavanja za galijote vršila je otad komisija od 3 pučanina i 3 građanina; u žitnom kolegiju uz dva providura birana su i dva pučanina; Vijeću je bilo zabranjeno donositi bilo kakav zaključak na štetu pučana, i t. sl.¹⁰⁰

Izolu su oglejski patrijarsi 1031. godine poklonili ženskom samostanu s Marije van Ogleja (Akvilej).¹⁰¹ Tokom XIII stoljeća Izola je uspjela organizirati svoju komunsku upravu tako da je oko 1260. g. imala svoje Veliko vijeće, tri konzua i blagajnika a zatim i podestata.¹⁰² Nije vjerojatno da je Vijeće bilo zatvoreno prije no što je Izola 1280. godine došla pod Veneciju. Odredbu o zatvaranju nalazimo u Statutu iz 1360. godine.¹⁰³ Veliko vijeće Izole moralo je prema Statutu imati 100 članova pa se stalno dopunjavalo. Zbog malog broja stanovnika u Izoli (godine 1346. u arengu Izole nalazimo svega 137 prisutnih)¹⁰⁴ Veliko je vijeće obuhvaćalo predstavnike većine stanovnika Izole. Dopunjavanje Velikog vijeća vršena su stalno, tako je između 1427. i 1493. godine uzeto u Vijeće 68 novih članova, a između 1507. i 1543. g. 28. Na taj je način Veliko vijeće bilo unutar nešto više od stotine godina gotovo sasvim izmijenilo svoj sastav.¹⁰⁵ U takvoj praktičnoj primjeni zatvaranje Vijeća nije dopuštalo razvoj nekih oštrijih suprotnosti između pučana i građana.

Piran je također još prije predaje Veneciji 1283. g. imao organiziranu samoupravu s podestatom, sucima, arengom, Velikim i Malim vijećem te Statutom iz 1274. godine.¹⁰⁶ Prema Statutu iz 1307. godine Veliko se vijeće sastojalo od 100 vijećnika, kojih su očevi i djedovi s očeve ili majčine strane bili vijećnici. Po reformiranom Statutu iz 1332. g. vijećnikom se nije više moglo postati po predima s majčine strane.¹⁰⁷

U početku je taj patricijat imao još pučke karakteristike, jer su ga sačinjavali poljodjelci, pomorci, obrtnici i trgovci. Statutom iz 1358. godine nije više dopušteno mesarima da budu članovima Vijeća.¹⁰⁸ S vremenom vijećnici

⁹⁹ N. dj., vidi Statut Motovuna gl. 230, 232, 233, 236, 241, 248 te 258, 259, 262, 263, 271 i 273.

¹⁰⁰ N. dj., 88.

¹⁰¹ L. Morteani, *Isola ed i suoi statuti*, Poreč 1888, 7.

¹⁰² N. dj., 39, 215—216.

¹⁰³ N. dj., 178

¹⁰⁴ N. dj., 216—217 (Dokument B, od 29. rujna 1346), te n. dj., 223 i sl. (dokument D, od 9. listopada 1346).

¹⁰⁵ N. dj., 56 i sl.

¹⁰⁶ C. D. I., 8. srpnja 1274; M. Pahor, *Statut općine Piran iz leta 1274. u Zgodovinski časopis XXIX*, 1975, 77—78.

¹⁰⁷ Camillo De Franceschi, *Gli statuti del Comune di Pirano del 1307, Venecija 1960*, str. XV.

¹⁰⁸ De Franceschi, i. mj. M. Pahor, *Socialni boji v občini Piran od XV do XVIII stoletja*, Ljubljana 1972, 28.

su postajali sve svjesniji svog superiornog položaja prema pučanima. Tijekom XIV stoljeća vijećnici piranskog Vijeća bili su pripadnici svega 41 obitelji.¹⁰⁹ Kako je kvorum za rad Vijeća iznosio 70, kasnije 80 vijećnika, moglo se dogoditi da članovi samo 6 obitelji daju dovoljan broj vijećnika za redoviti rad.¹¹⁰ M. Pahor računa da je ukupno stanovništvo Pirana na početku XVII st. iznosilo oko 3 500 pučana (solara, ribara, pomoraca, brodograditelja) i oko 400 građana.¹¹¹

Mada su u smislu propisa Statuta sve funkcije bile pristupačne i pučanima, oni su ipak praktično bili isključeni iz svih. Takve mogućnosti pružale su građanima da samovoljno rade u najvažnijim općinskim ustanovama, solnoj blagajni, općinskoj blagajni, fontiku itd. Do malverzacija je došlo već u XV stoljeću, tada su se pojavili prvi zahtjevi pučana za njihovo odstranjenje i kažnjavanje.¹¹² Sporovi između pučana i građana za takve nepravilnosti vukli su se pred mletačkim sudskim organima i na početku XVI stoljeća. Međutim su ta protivljenja pučana bila nejedinstvena, čas bez solara, čas bez ribara, pa su stoga lako podlijegala spretnijim i organiziranijim građanima.¹¹³

Pregledi općinske blagajne i solnog fonda izvršeni od podestata na traženje pučana otkrili su niz pronevjera 1545. i 1549. g. Isto se ponovilo i 1555. godine. Unatoč protivljenju Vijeća i sindika krivci su ipak bili kažnjeni.¹¹⁴

Slabljenje trgovine u Piranu zbog skretanja prema Trstu, neurednosti i krađe općinskog novca, novca u fontiku i solnoj blagajni, samovoljno davanje u zakup pašnjaka u Sečovlju i zabrana obalnog ribolova toliko su ozlovoljili pučane da su se počeli sastajati potajno i dogovarati ujesen 1578. godine o tome što da čine. To je dalo povoda podestatovoj istrazi protiv pučana, ali i pokrenulo dugotrajan spor s građanima.¹¹⁵ U tom sporenju pučanima je pružio znatnu pomoć član Vijeća Nikola Goina, liječnik kojemu su bile poznate tegobe pučana. Očite nepravde koje su počinjali građani stavljale su na stranu pučana i ponekog podestata (Jeronim Barozzi), no građani su ponovno uspjeli u Veneciji 1581. godine. Čini se da je u svibnju 1581. godine došlo u Piranu i do fizičkog obračuna između pučana i građana, no nedostaju izvori za potvrdu tog sukoba.¹¹⁶

Budući da sva nastojanja pučana nisu dovodila do pravednog rješenja, počeli su se opet 1584 — 1586. potajno sastajati i zahtijevati pravo sastajanja na svojim skupštinama i pravo da budu birani na općinske funkcije. Dotle su građani potaknuti sklonošću nekih mletačkih organa uspijevali da i dalje vrše malverzacije. Podestat Benedikt Pasqualigo ustanovio je da je u desetljeću 1589 — 1599. pronevjeren u Piranu više od 85 000 lira. Od Venecije poslani generalni providur Istre, Dalmacije i Albanije Filip Pasqualigo pregledom novčanog poslovanja općina, fontika i bratovština po Istri našao je očajno

¹⁰⁹ Pahor, n. dj., 28—29.

¹¹⁰ N. dj., 247.

¹¹¹ N. dj., 34.

¹¹² N. dj., 74—75 (spor između solara i vlasnika solana).

¹¹³ N. dj., 77.

¹¹⁴ N. dj., 43.

¹¹⁵ N. dj., 81—82, 87—88 i 89—90.

¹¹⁶ N. dj., 113—119.

stanje i izdao strogu terminaciju 16. veljače 1607. g.¹¹⁷ Godine 1608. formirana je u Veneciji posebna komisija Avogarija da utvrdi faktično stanje beskrajnih sporova između pučana i građana u Piranu. Te su godine uspjeli pučani isposlovati od dužda dozvolu za održavanje jedne skupštine. Na njoj (17. veljače 1608) donijeli su niz zaključaka među kojima o izboru 24 pučka providura koji su prema duždevoj odluci mogli rješavati o svem što je u interesu pučana. Ti su providuri birali i 4 glavara pučana.¹¹⁸ No sve to trebalo je tek ostvariti u životu. Tome su se najenergičnije oprli građani. Pučani su održali još jednu skupštinu te godine, da bi formulirali svoje prijedloge za sporazum s građanima (7. rujna 1608). Povedeni trodnevni pregovori nisu doveli do pomirenja. Neuspjeh pregovora prijetio je novim nemirima u Piranu.¹¹⁹

Građani Pirana uspijevali su dotle obustaviti izvršavanje raznih korisnih naredaba što su ih izdavali mletački inspekcijski organi, naročito Pasqualigovu terminaciju. Pučani su opet tražili u Veneciji priznanje svojih zaključaka s prvog zborovanja 1608. godine.¹²⁰ U međuvremenu je u Veneciji Vijeće desetorice s odborom 15-orice rješavalo spor piranskih pučana i građana pa je dukulom od 18. rujna 1610. konačno saopćeno rješenje. Rješenjem su samo djelomično obuhvaćeni problemi iznijeti od stranaka i prikazani u izvještajima. Piranskoj općini priznati su stari statuti i privilegije; svaki rašporski kapetan dužan je za svoje službe bar jednom pregledati poslovanje u Piranu; piranski podestat će svake godine izabrati 10 pučana u Veliko vijeće a od ovih će Vijeće izabrati dva kontrolora (»scontri«) koji će nadzirati sve općinske urede; kod izbora oficijala naređeno je strogo poštovanje kontumacijskog intervala; blagajničko poslovanje mora se vršiti isključivo gotovim novcem; podestat ne smije utjerivati kamate ili kazne bez glavnice; Veliko vijeće ne smije ubuduće određivati izvanredne terete ili obveze; o svim teškoćama između pučana i građana ubuduće će odlučivati koparski podestat. Rješenjem nije obuhvaćeno i kažnjavanje za počinjene neurednosti i utaje već se to imalo izvršiti u posebnom kriminalnom procesu.¹²¹

Prilike se u Piranu nisu smirile ni nakon toga. Građani su na sve načine ometali rad kontrolora. Godine 1613 (31. studenog) došlo je i do fizičkog obračuna između pučana i građana. Podestat Briani je u takvim prilikama bio prisiljen uvesti u život odredbe Pasqualigove terminacije.¹²² Unatoč svemu već 1638. g. rašporski kapetan prilikom pregleda utvrđuje nepravilnosti kod upotrebe općinskog, fontičkog i novca solne blagajne. Takve neurednosti nađene su i kasnije 1655. pa 1665. godine. Da bi od takvih neurednosti osigurao bar redovito plaćanje liječnika i nekih važnih mletačkih funkcionera, rašporski kapetan F. Calbo je odredio da se neki prihodi posebno primaju u blagajni i iz njih isplaćuju plaće u spomenutim slučajevima.¹²³

Krajem XVIII stoljeća došlo je opet do oštrijih sporova između pučana i građana u Piranu oko pitanja snošenja tereta radova kod izgradnje luke. Po-

¹¹⁷ N. dj., 126—134.

¹¹⁸ N. dj., 140—141.

¹¹⁹ N. dj., 141—149.

¹²⁰ N. dj., 159—163.

¹²¹ N. dj., 165—168.

¹²² N. dj., 168—173.

¹²³ N. dj. 181.

što je nađena mogućnost financiranja tih radova, uglavnom iz općinskih sredstava, zavađene su se strane pomirile.¹²⁴

Na temelju suglasnosti »omnium vicinorum maiorum et minorum« Rovinja prisegli su rovinjski predstavnici godine 1149. vjernost (»fidelitas«) Veneciji.¹²⁵ Iz akta o predaji Veneciji 1283. godine vidi se da je Rovinj tada već imao Veliko vijeće i da su suglasnost o predaji izrazili i to vijeće i opća skupština mještana (arengo).¹²⁶ Kada je podjela rovinjskog stanovništva dovela do zatvaranja njihova Velikog vijeća, nije zasad moguće utvrditi. B. Benussi misli da je do toga došlo pod utjecajem Venecije,¹²⁷ ali ne navodi kada. Međutim u Vijeće je mogao biti primljen i onaj stanovnik Rovinja koji se istakao zaslužnim djelima.

Međutim i u Rovinju kao i u drugim istarskim mjestima stali su građani iskorištavati svoj povlašteni položaj na štetu pučana. Već 1459. godine bilo je na molbu pučana zabranjeno rovinjskom Velikom vijeću da pučanima nameće bilo kakva podavanja bez suglasnosti i odobrenja mletačkog dominija. Istodobno je bilo određeno da se suci i podestat imaju brinuti o kupovini žita za fontik a da sve račune i obračune prije isplate moraju pregledati podestat i 4 deputata.¹²⁸ No, sve naredbe nisu mogle stjerati zlonamjerne na red, neprestano se izmišljaju novi načini zloupotreba, a ove izazivlju nove pritužbe i nove naredbe. Tako su 14. prosinca 1541. mletački auditori, advokati i providuri Terre firme naredili rovinjskom podestatu da se kupnja žita i određivanje njegove prodajne cijene ne smije vršiti »... bez prisutnosti četvorice pučana istog mjesta Rovinja...«.¹²⁹ Nije nam poznato kakav je uspjeh postigla ova naredba. No, jasno je da ne bi trebalo sve novih i daljnjih naredaba da je bila uspješna. Isto tako ne znamo kakav je uspjeh u Rovinju postigla spomenuta već Pasqualigova terminacija iz 1607. g. koja se odnosila na cijelu Istru.¹³⁰

Tek u drugoj polovici XVII stoljeća uspjeli su rovinjski pučani pod vodstvom jednog bogatijeg pučanina ishoditi od koparskog podestata jednu vrlo povoljnu naredbu, koja je bitno utjecala na pravni položaj pučana u Rovinju. Pučani su naime dobili ovlast da iz svoje sredine izaberu dva sindika ili prokuratora koji su mogli prisustvovati svim sjednicama gradskog vijeća i drugih organa, ali bez prava glasa. Svoje primjedbe oni su iznosili podestatu koji je na temelju toga poduzimao mjere.¹³¹ Unatoč snažnom protivljenju građana sindici pučana uspjeli su se održati u Rovinju do kraja mletačke vladavine. Birani iz bogatijih pučkih obitelji ubrzo su zbog darova postali miljenici piranskih podestata.¹³² Dakako da je to izazivalo nove sukobe između pučana i

¹²⁴ N. dj., 215—218.

¹²⁵ Minotto, Acta, 6—7.

¹²⁶ N. dj., 34.

¹²⁷ B. Benussi, Storia documentata di Rovigno, Trst, 1888, 83.

¹²⁸ Rukopis Rovinjskog statuta, u Historijskom arhivu Rijeka, list LIIII b) i LV a) (Dukal A. Barbadico od 17. studenog 1459.)

¹²⁹ Rukopis Rovinjskog statuta, list 56 a). Takve zabrane ponovljene su kasnije nekoliko puta. Na spom. mjestu zabilježena je odluka auditora, Advokata i Providura od 14. prosinca 1541.

¹³⁰ Pahor, Socijalni boji v občini Piran, 128, 233.

¹³¹ Benussi, Storia documentata di Rovigno, 96 i sl.

¹³² N. dj., 100 i sl.

građana koje slaba mletačka vlast nije uspjela umiriti.¹³³ Ta nemoć dala je povoda krvavim neredima u drugoj polovici XVIII stoljeća kada se rovinjski puk iskalio na mletačkim financijskim organima jer su htjeli utjerati neke daće na slanu ribu. Protivljenje Rovinjana zauzelo je takve razmjere da je Venecija morala poslati u Rovinj dio svoje ratne mornarice i silom, vremenskim kaznama i vješanjima, slomiti taj otpor.¹³⁴ No ta zbivanja nisu posljedica sukoba pučana i građana u Rovinju i mletačke uprave.

Pod utjecajem predaja susjednih gradova i dotle oglejski *Dvograd* predao se 1331. godine Veneciji.^{134a} O nutarnjem uređenju te komune poznato je vrlo malo. Najviše podataka o tome pruža nam statut, kojeg je kodifikacija izvršena negdje u drugoj polovici XIV st.¹³⁵ Sve stanovnike grada Statut naziva »vicinima«. ¹³⁶ U Statutu određeno je i zatvaranje gradskog vijeća, no na dosta neuobičajen način. Po propisu naime CLXXVI glave tog statuta članovima Vijeća mogu biti samo sinovi onih koji su bili, koji su sada i koji će biti članovima Vijeća kad dosegnu dob od 20 godina, a sa 25 godina mogu vršiti i službe i beneficije te komune ako nisu duševno bolesni ili nezakoniti.¹³⁷ Godine 1441. prisustvovalo je jednoj sjednici Vijeća svega 15 vijećnika i 2 suca.¹³⁸ Bolesti i naročito malarija toliko su zatrli stanovništvo tog gradića da je preostatak na početku XVIII st. napustio sasvim to mjesto.

Bale su do same predaje Veneciji 1332. godine bile predmetom aspiracija raznih feudalaca.^{138a} Odluku o predaji Veneciji donio je »arengo« a punomoć poslanicima »puno opće vijeće« (»in pleno et generali consilio«) u prisutnosti dvojice sudaca i 29 vijećnika.^{138b} U aktu kojim Venecija prihvaća tu predaju utvrđuje se da će poslani im rektor upravljati mjestom uz pomoć dvojice sudaca prema njihovim običajima i Statutu. Svi suci i vijećnici kao i oficijali u tom »castrumu« moraju biti tu rođeni, ili takvi koji su obično dobivali te službe, ili pak da su se tu nastanili i boravili pet godina i vršili sve obveze.¹³⁹

Prema navedenom *Bale* su u času predaje Veneciji bile organizirane kao komuna, no zatvaranje Vijeća nije još bilo izvršeno. Međutim, da se Vijeće kasnije zatvorilo, svjedoče nam dodaci sačuvanog balskog Statuta. U jednom od tih koji sadržava nedatiranu naredbu koparskog podestata i kapetana D. Gradeniga (1552—1553) određeno je da sve obračune travarine, daća i svih drugih stvari »koje pripadaju općoj dobrobiti i koristi« moraju pregledati

¹³³ N. dj., 104.

¹³⁴ N. dj., 104—111.

^{134a} C. De Franceschi, *L'Istria note storiche*, Poreč 1879, 165.

¹³⁵ M. Zjačić, *Dvigradski statut*, *Vjesnik Historijskog arhiva Rijeka* VI—VII, Rijeka, 1961—1962, 235. Odobrenje je uslijedilo tek 1428. godine.

¹³⁶ Zjačić, n. dj., 259 (gl. LXVIII), 279 (gl. CXXXV).

¹³⁷ N. dj., 286—287.

¹³⁸ N. dj., 292.

^{138a} M. Bertoša, *Valle d'Istria durante la dominazione veneziana*, *Atti Centro di ricerche storiche*, Rovinj, 1972, 63.

^{138b} Rukopis Statuta Bala u Historijskom arhivu Rijeka, list 63a.

¹³⁹ Senato Misti, *AMSI*, sv. III, 1887, 224 i sl.

dva deputata koje imenuje Vijeće i dva pučanina.¹⁴⁰ Očito je iz toga da su se građani Bala odvojili od pučana. Da je pak balsko Vijeće zatvoreno pučanima, razabire se jasno iz uputa (Commissio) koje je dobio balski podestat u Veneciji 4. lipnja 1667. godine gdje mu se izrijeком zabranjuje »... da bilo kog neplemića učini plemićem bez dozvole i Našeg naloga«. ¹⁴¹ Spomenuti dodaci u balskom Statutu upućuju na to da su odnosi između građana i pučana i u Balama bili slični onima u ostalim istarskim gradovima.

4. *Grožnjan* je od XII stoljeća dalje prtpadao oglejskim patrijarsima. Od 1238. g. držali su ga kao leno gorički vazali Reifenberzi koji su ga 1358. godine predali Veneciji kao zalog za primljeni zajam, koji, vjerojatno, nisu nikad vratili.¹⁴² Neki drže da je Grožnjan imao kodificiran statut čim je izašao ispod feudalne vlasti, no da je taj izgorio vjerojatno u velikom požaru 1420. godine.¹⁴³ Po zaključku općinskog vijeća statut je obnovljen 1558. godine.¹⁴⁴

U Statutu Grožnjana odražavaju se prilike jedne male seoske općine koja je silom prilika, okružena zidom, postala tvrđava. Njezini stanovnici oponašaju, koliko to mogu, susjedne veće gradove. Od svih istarskih statuta jedino se u grožnjanskom sačuvala gotovo u punoj snazi ustanova župana. Njegove dužnosti i prava u Statutu su točno određeni. Sličan položaj određen je i županu grožnjanskog Krasa.¹⁴⁵ Grožnjan je u Statutu sačuvarao i staro pravo seoskih općina da u svom komunskom vijeću bira župnika. Dok je ostale općinske funkcionere grožnjansko Vijeće biralo poput drugih većih komuna, kancelara je počelo birati tek 1651. godine.¹⁴⁶ Zatvaranje grožnjanskog vijeća uslijedilo je tek propisom novog statuta, tj. 1558. godine. Međutim je grožnjanskom Vijeću dana mogućnost da u slučaju kada smatra korisnim u Vijeće primi i stranu osobu (»persona forestiere«) ako je stanovala više od 20 godina u Grožnjanu i ako bude primljena natpolovičnom većinom glasova Vijeća.¹⁴⁷ Prema Statutu grožnjanski stanovnici su »habitanti di Grisignana«, zatim stranci (»forestieri«) te oni koji bi htjeli postati »vicini«, ¹⁴⁸ a to su došljaci ili stranci koji su se nastanili i borave najmanje 5 godina na području Grožnjana te snose sve terete i obveze. S nazivom »građanin« susrećemo se u Grožnjanu tek u XVII st. kada se nazivlju i »gospodom«. Bit će to tada doista malobrojni sloj došljaka, trgovaca i službenika.¹⁴⁹ Čini se po svemu da u Grožnjanu nije bilo uvjeta da dođe do nekih oštrijih suprotstavljanja između vijećnika i ostalih stanovnika.

¹⁴⁰ »uedare li conti«. Rukopis Statuta Bala, list 51b) i 52a).

¹⁴¹ Rukopis Statuta Bala, list 60a). »Inhibimus Tibi quod nullum ignobilem possis facere nobilem absque licentia et mandato nostro.«

¹⁴² Pirchegger, Überblick, str. 522.

¹⁴³ G. Vesnaver, Notizie storiche di Grisignana nell'Istria, Kopar 1906, 50.

¹⁴⁴ N. dj., 51.

¹⁴⁵ D. Klen, Statut Grožnjana, *Vjesnik Historijskog arhiva Rijeka*, VIII—IX, 1964, 236—237.

¹⁴⁶ N. dj., 231—232.

¹⁴⁷ N. dj., 236.

¹⁴⁸ N. dj., 245.

¹⁴⁹ D. Klen, Statut Grožnjana, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* X, 1964—1965, 230.

Do 1381. godine *Vodnjan* je bio sastavni dio puljskog područja. Tada je ta općina zatražila od Venecije samostalnost i dodjelu posebnog rektora.¹⁵⁰ Venecija je 1388. g. udovoljila toj molbi jer su za to sigurno postojali potrebni uvjeti. Iz Statuta Vodnjana koji je reformiran 1492. godine spominje se postojanje i nekog starijeg statuta.¹⁵¹ Ne znamo kakav je bio stariji statut, no u novom sadržana je odredba o zatvaranju gradskog vijeća. Od članova Vijeća biraju se i najvažniji funkcioneri (2 suca, 2 sindika, fontikar i sakristan s. Blaža). Za ostale funkcionere nije određeno da moraju biti članovi Vijeća, no to je u praksi vjerojatno bilo ipak pravilo.¹⁵²

Mada se u sačuvanim prijepisima vodnjanskog Statuta nalaze u dodatku iza Statuta zabilježeni i neki dodaci, među njima ipak ne nalazimo upravo onih koji su morali bitno utjecati na Statut i odnose stanovništva u Vodnjanu.¹⁵³ Takva jedna terminacija koja se odnosi isključivo na Vodnjan jest ona koju je izdao Ivan Pasqualigo, providur u veljači 1607. godine.¹⁵⁴ Ona nam djelovanje vodnjanskog Vijeća odaje u vrlo ružnom svjetlu. Na prvom mjestu je, dakako, riječ o fontiku, javnom skladištu žita. Vodnjansko vijeće je postupalo s novcem fontika na najnepravilniji način, koristilo ga za općinske potrebe; žito se kupovalo po nižoj cijeni, dok bi vijećnici svoje prodavali fontiku po cijeni višoj od dopuštene; vijećnici su sakrivali žito umjesto da ga predaju fontiku; fontikare koji su vršili pronevjere podestati su kažnjavali a umjesto kazne od krivaca uzimali žito iz fontika; zaplijenjene nekretnine okrivljenih fontikara predavali su fontiku umjesto novca; iz sredstava fontika isplaćivala se plaća liječniku, podmirivali troškovi popravaka općinskih zgrada. Nije bolje stanje našao Pasqualigo niti u upravi crkava, bratovština i hospitala. Sva gdje su nered i potkradanje doveli upravljanje spomenutih ustanova na rub propasti. Tomu su najviše pridonijeli vijećnici općinskog vijeća i nemar podestata. Pasqualigo je svojom terminacijom odredio niz mjera za popravljanje tog stanja. Najvažnije su: zabrana vodnjanskom Vijeću da se miješa u poslove fontika i istovremeni osnutak posebnog kolegija za opskrbu u kojem su pučani i građani bili u jednakom broju. Cijena žita mogla se podići samo uz dozvolu podestata. Pored obvezatnog popisa uroda žita na Vodnjanštini Pasqualigo je odredio da se žito ne smije iz fontika prodavati po nižoj cijeni od kupovne niti može kupovna cijena biti viša od normalne.

Nastup providura Pasqualiga u Vodnjanu izazvan je, nema sumnje, prituzbama vodnjanskih pučana, jer su se providuri iz Venecije slali samo u izuzetnim slučajevima. Mada nemamo zasad drugih izvora, ipak nam i ovaj pokazuje da su i u Vodnjanu odnosi između pučana i građana bili zaoštreni zbog

¹⁵⁰ G. Radossi, *Introduzione allo statuto di Dignano*, u *Atti*, vol. I, Centro di ricerche storiche-Rovigno, Rovinj 1970, 28. Radossi smatra da je Vodnjan postao samostalna komuna već 1330, kada se Pula predala Veneciji.

¹⁵¹ Taj stariji statut spominje se u sačuvanim prijepisima Vodnjanskog statuta. Od tih se jedan nalazi u Historijskom arhivu u Rijeci, a potječe iz 1685. godine.

¹⁵² Vidi: *Statuto di Dignano*, izdan od G. Radossija u *Atti*, vol. I Centro di ricerche storiche — Rovigno, 1970, 64, 66, 77, 78,

¹⁵³ Kao da je vodnjanska kancelarija izbjegavala upisivati takve dopune statutu.

¹⁵⁴ Prijepis te terminacije sačuvao se u piranskom arhivu. Vidi: Pahor, *Socialni boji v občini Piran od XV do XVII stoletja*, 126—128, i bilješku 139 na str. 233.

ekonomskog izrabljivanja pučana od strane građana indirektnim putem preko fontika. U minornom pravnom statusu pučani nisu imali pristupa u Vijeće i tu intervenirati u svoju zaštitu. Zaštita je i ovdje tražena, čini se, isključivo legalnim putem od Venecije.

5. Posljednju grupu istarskih mjesta koja su predmet ovog razmatranja čine ona mjesta koja su najdulje ustrajala pod vlašću oglejskih patrijarha. Ona su, na početku XV stoljeća, u toku nemira i nesređenih prilika na patrijaršijskoj stolici u Ogleju i rata koji se razbuktao po Istri između kralja Zigmunda i Venecije, našla jedinim razumnim rješenjem za okončanje svojih nevolja da se predaju Veneciji.

Castrum *Oprtalj* došao je u posjed oglejskih patrijarha već 1102. godine.¹⁵⁵ Patrijarha je tamo postavljao svojeg gastalda i vršio sva vrhovnička prava.¹⁵⁶ Razvoj unutarnje samouprave u Oprtlju dopro je 1398. g. do toga da je patrijarha te godine imenovao zajedničkog podestata Bujama i Oprtlju. Te karakteristike potpune samouprave Oprtlja potvrđuje i zaključak kojim Venecija 1412. g. prima predaju tog mjesta.¹⁵⁷ Venecija naime priznaje da će Oprtlju priznati njegove »stare statute i običaje«. Međutim o tom možda kodificiranom statutu Oprtlja zasad nema traga. Uz suglasnost sudaca oprtaljski podestat Girardi sastavio je 1421. godine novi Statut.¹⁵⁸ Iz tog statuta iz kog se razabire da Oprtalj ima svoje vijeće, suce i druge funkcionare ne vidi se tko je mogao biti članom tog vijeća i da li je to vijeće bilo zatvorenog tipa. Međutim iz jednog objavljenog, nepotpunog zapisnika o sjednici oprtaljskog vijeća od 1. svibnja 1644. g. vidi se da je sjednici prisustvovalo pored dva suca i 16 građana (»cittadini«) te još 10 pučana (»Popolari«).¹⁵⁹ Razlikovanje građana od pučana u XVII stoljeću u Oprtlju daje naslućivati da je ipak došlo do nekih statusnih razlika stanovnika tog mjesta. No, prisustvovanje sjednici Vijeća tolikog broja pučana ne govori u prilog zatvaranju Vijeća.

Buje su također od 1102. godine u posjedu oglejskih patrijarha.¹⁶⁰ Polovicom XIII st. patrijarh je upravu Buja povjerio Kopru.¹⁶¹ Po Kandlerovu mišljenju koje podupire i sadržaj akta o primanju predaje Buja Veneciji, 1412. godine, Buje nisu imale prije dolaska pod Veneciju svojeg statuta. U to su vrijeme Buje jaka poljoprivredna komuna, koja svom podestatu daje veću plaću nego Novigrad ili Umag svojem. Prema statutu koji je nastao negdje u XV stoljeću po dolasku Buja pod Veneciju vidi se da Buje ima Vijeće i bira svoje funkcionere, ali se ne vidi tko može da bude članom Vijeća niti je li ono zatvoreno.¹⁶² Stanovnici Buja prema Statutu nazivaju se »vicinima«, građanima (»cittadini«) ili jednostavno »stanovnici« (»habitanti«). Po čemu se međusobno razlikuju nije vidljivo iz Statuta. Međutim, svi imaju dužnost dr-

¹⁵⁵ Pirchegger, Überblick, str. 523.

¹⁵⁶ C. D. I., ad a. 1208.

¹⁵⁷ Senato Secreti, AMSI, sv. IV, 274—276.

¹⁵⁸ Oprtaljski statut, koji je nepotpuno sačuvan, objavio je G. Vesnaver u djelu spomenutom u bilješci 159.

¹⁵⁹ G. Vesnaver, Notizie storiche del Castello di Portole nell'Istria, Trst, 1884, 62.

¹⁶⁰ Pirchegger, Überblick, 521, 490 i passim.

¹⁶¹ P. Kandler, Statuti municipali di Buje, *L'Istria*, V, 1850, 265.

¹⁶² N. dj., 266.

žati stražu u mjestu, plaćati podavanja i vršiti »fationi«... »della terra di Buje«. ¹⁶³ Onaj tko dođe živjeti u Buje može biti prisiljen da postane »vicin«, ukoliko ne pristane, mora odseliti. ¹⁶⁴

Među najstarije istarske gradove spada i *Labin*. Do 1420. godine pripada oglejskim patrijarsima. ¹⁶⁵ Stanovništvo grada vrlo se rano zamijenilo hrvatskim tako da u XIII i XIV st. nalazimo u njemu ne samo naša narodna imena već i neke vrlo stare naše općinske organe. ¹⁶⁶ Prema aktu o predaji Labina Veneciji 1420. g. i labinskom Statutu iz 1341. godine jedino labinsko reprezentativno tijelo bilo je Vijeće od 24 člana, vjerojatno izabrano od svog labinskog stanovništva. Postoji mišljenje da se već u XIV st. Vijeće popunjava samo iz reda pripadnika odličnih labinskih obitelji. ¹⁶⁷ Među tima ističe se naročito obitelj Bastijana pok. »Vlechi« kojeg je oglejski patrijarha investirao starim vojnim feudom Labina. ¹⁶⁸ U labinskom statutu ne nalazimo određenog naziva za labinske stanovnike. Subjekt statutarnih odredaba je neodređen: »quis«, »nulus«, ili »homo vel femina«, dok se za stranca kaže »forensis masculus vel femina«. Tek u dodatnim odredbama Statuta iz XV stoljeća (1424) nalazimo točnije nazive i za vijeće, »consilium nobilem«, zatim »universus populus« te »civis« i »habitor Albonae«. ¹⁶⁹ Distinkcija između pučana i članova Vijeća vidljiva je iz uvjeta predaje Veneciji (1420. g.) Kod traženja prava da si izabiru svoje funkcionere Labinjani su, naime, istakli da se suci biraju između članova Vijeća, a da se »caniparius« bira »de populo«. No, tek je u XV stoljeću izvršeno zatvaranje labinskog Vijeća, ¹⁷⁰ poslije pripada Veneciji, možda u vrijeme kada je Venecija uspjela Labinjanima oduzeti pravo biranja podesata. ¹⁷¹

Svakako je Labin do predaje Veneciji bio komuna specifičnog karaktera: granični castrum u kojem se razvijala općina sa strukturom organa sličnom onoj u liburnijskim općinama Hrvatske (župan, potknežin itd.). ¹⁷²

Koliki je interes imala Venecija da drži Labin u svojoj vlasti pokazuje pored spomenutog i činjenica da je labinski statut jedini u mletačkoj Istri ostao niz stoljeća neizmijenjen. ¹⁷³

Ipak su se odnosi između pučana i građana kasnije pomutili. Tu nije pomogla ni činjenica da su pučani imali u općinskoj upravi jednog od najvažni-

¹⁶³ N. dj., 285.

¹⁶⁴ N. dj. 285.

¹⁶⁵ Pirchegger, Überblick, 531.

¹⁶⁶ T. S mič i k l a s, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, sv. III, Zagreb 1905, 131 (1215, 24. veljače) gdje je Sabnic Slauogost« vjerojatno pogrešno čitano umjesto: »Satnic Slauogost«: te sv. IV, 35—36 (1237, 25. rujna), str. 35—36.

¹⁶⁷ C. D e F r a n c e s c h i, Statuta Communis Albonae, Trst, 1908, 5.

¹⁶⁸ Isto. Nema li postojanje »starog vojnog feuda« labinskog veze sa starom vojnom organizacijom Labina sa satnikom na čelu? Vidi i prednju bilješku 166.

¹⁶⁹ N. dj., 68—69.

¹⁷⁰ N. dj., 73.

¹⁷¹ B. G i o r g i n i, Memorie storiche antiche e moderne della terra e territorio d'Albona, AMSI, sv. XXII, 1906, 164.

¹⁷² Te karakteristike u razvoju Labina istaknuo je N. Ž i c, Iz latinskoga statuta grada Labina u Istri, *Mjesečnik XLV*, Zagreb 1939, 75, 78 i 84.

¹⁷³ De Franceschi, n. dj., 17.

jih funkcionera: canipariusa. Njegova funkcija bila je ne samo da čuva gradske ključeve već da vodi i knjigu prihoda i izdataka komune. Međutim osnivanjem u Labinu fontika 1539. godine,¹⁷⁴ zavođenjem novih obveza galijotanja, pa prijevoza drva za mletački arsenal (caratada) uneseni su novi elementi u život Labina koji su pomutili ranije odnose između pučana i građana. Pučani su stali i ovdje tražiti pravo sastajanja (»consigli e convicinie«) i pravo biranja svojih predstavnika. Dne 11. kolovoza 1577. došlo je između pučana i građana do nekog sporazuma, u kojem su se pučani za volju nekih sitnih ustupaka odrekli onih bitnih zahtjeva.¹⁷⁵ No, upravljanje fontikom ostajalo je i ovdje i dalje kamen smutnje.¹⁷⁶ Godine 1643. postigli su labinski pučani pravo da prisustvuju sjednicama Vijeća, ali bez prava glasa.¹⁷⁷

Polovicom XVII stoljeća labinsko je Vijeće odlučilo popuniti prorijeđene redove vijećnika usvojenjem nekih bogatijih pučana. To je dalo i priliku za popravljanje stanja slabih općinskih prihoda, pa je od budućih novih građana traženo da polože 400 dukata u slučaju prihvaćanja njihove molbe za primanje u Vijeće. Tada su među vijećnike primljeni Franjo i Gašpar Manzoni, zatim tri brata obitelji Ferri i dr.¹⁷⁸ Ipak se broj vijećničkih obitelji i dalje smanjivao pa je 1733. godine tih obitelji bilo svega 11.¹⁷⁹

Godine 1012. poklonio je kralj Henrik »castrum« Plomin oglejskom patrijarhu pa je u njegovim rukama ostao sve do predaje Veneciji¹⁸⁰ izvršenoj istodobno s labinskom predajom 1420. Već za oglejskih nalazila se uprava nad Plominom često spojena s labinskom. Istom praksom nastavila je i Venecija šaljući jednog podestata za oba mjesta. Plominska je komuna i prije dolaska pod Veneciju uživala neku samoupravu, birala svoje oficijale, brinula se za sigurnost »castruma«. Iz akta o predaji Veneciji vidi se da je Plomin 1420. godine imao svoje vijeće, suce i komun. Međutim, Plomin nije imao svojeg statuta već se vjerojatno upravljao prema labinskom. Godine 1538. izrađen je u povodu raznih suprotnosti nastalih s Labinom, plominski Statut prema labinskom prilagođavanjem prilikama, po mjestu, stvarno i vremenski.¹⁸¹ Sudeći prema fragmentarno sačuvanom plominskom Statutu Vijeće se nije zatvorilo prema ostalom stanovništvu. Prilike i opseg te komune vjerojatno nisu uvjetovale takav razvoj.

Prema dosadašnjim istraživanjima *Milje* je već početkom XIII stoljeća postiglo neke karakteristike autonomne komune.¹⁸² Neki statutarni propisi na-

¹⁷⁴ Giorgini, n. dj., 166.

¹⁷⁵ Liber consiliorum comunitatis Albonae I, u Historijskom arhivu Pazin, list 261; D. Klen, Galije i galijoti iz Istre i otoka nekad sjeverne Dalmacije za mletačku armadu, *Rad JAZU* knj. 318, str. 231—233.

¹⁷⁶ Liber consiliorum comunitatis Albonae I, list 175 i passim.

¹⁷⁷ Giorgini, n. dj., 116.

¹⁷⁸ Liber consiliorum comunitatis Albonae 1639—1656, list 183a) do lista 186b) i 190a).

¹⁷⁹ Giorgini, n. dj., 167.

¹⁸⁰ Pirchegger, Überblick, 531.

¹⁸¹ B. Stulli, Fragment statuta plominske općine, *Vjesnik historijskih arhiva Rijeka i Pazin* XIV, 1969, 18.

¹⁸² M. Iona, Le istituzioni di un comune medievale, Statuti di Muggia del sec. XIV. Introduzione. Izvod iz vol. III Fonti e studi per la storia della Venezia Giulia. Trst, 1972, str. XI.

stali su u Milju još prije 1287. g.¹⁸³ Među organima upravljanja gradom prema modificiranom Statutu između 1336. i 1342. godine nalazimo »arengo«, skupštinu svih stanovnika grada, zatim Veliko vijeće i Vijeće mudrih. Veliko vijeće sastojalo se od 90 građana izabраних doživotno.¹⁸⁴ Taj je broj smanjen 1349. godine na 70, no kasnije je, sudeći prema podacima o sjednicama, nestalan pa u XVIII stoljeću doseže preko 200 vijećnika. Na mjesto umrlog Vijeće je koptiralo novog birajući između tri kandidata stara bar 20 godina. Godine 1358. bilo je zaključeno da vijećnicima mogu postati samo u Milju rođeni. Potpuno zatvaranje Velikog vijeća uslijedilo je nedugo nakon predaje Veneciji, tj. 1438. godine.¹⁸⁵ Nije nam zasad poznato kakvi su bili i kako su se razvijali odnosi između pučana i građana u Milju.

Buzet također spada među vrlo stare istarske gradove. Spomenut je na Rižanskoj skupštini početkom IX st. a 1064. ga je vladar darovao markgrofu Ulriku. Početkom XII st. Buzet dolazi u vlast oglejskih patrijarha i njihov ostaje do predaje Veneciji 9. kolovoza 1421. g.¹⁸⁶ U pogledu svojeg stanovništva Buzet je doživio sudbinu sličnu Labinu. U XIV st. pretežna većina imena što ih spominju izvori jest slavenska. U ispravi iz 1304. g. Buzet se nazivlje »castrum« i »terra«; na čelu grada stoje Mikula Sebren, patrijarhov gastald i Toma Zanelić, »maricus Communis Pinguenti«, najvjerojatnije župan općine. Kako pokazuje ova isprava o najznačajnijim općinskim problemima raspravlja se pred punim Vijećem, »pleno consilio«, i pred cjelokupnim stanovništvom Buzeta, »coram omni populo dictae terrae Pinguentis«.¹⁸⁷

Postojanje spomenutih reprezentativnih organa komuna i njegovih oficijala pokazuje da je Buzet već prije dolaska pod Veneciju imao jako razvijenu samoupravu. Držimo da je Buzet prije dolaska pod Veneciju imao i svoje statute. Na to nas upućuju neke činjenice. Prvu nalazimo u uvodu bužetskog Statuta iz 1435. g. gdje se spominju stariji statuti, »statuta et ordinamenta nostra, iam vitio vetustatis obnubilatione confusa...«. Drugu, značajniju od prve nalazimo u statutarnoj odredbi XXVI glave istoga statuta. U njoj se određuje kazna podestatu i sucima ako nekoga udare ne vršeći svoju službu, bio to građanin ili stanovnik Buzeta, osim ako to učine da bi razdvojili one koji se svađaju. Ako bi pak udarili nekoga stranca, »forensem aliquem«, i ako bi to bilo učinjeno u srdžbi, tada im kaznu izriče Vijeće po svojoj slobodnoj ocjeni.¹⁸⁸ Mogućnost da bi u nekom gradu pod mletačkom upravom gradsko vijeće bilo ovlašteno da kažnjava svojeg vlastitog podestata, predstavnika mletačke vlade — jednostavno je nezamisliva.¹⁸⁹ Odredba XXVI glave bužetskog Statuta iz 1435. godine dá se objasniti samo kao odredba koja je prene-

¹⁸³ Minotto, Acta, 157.

¹⁸⁴ Iona, n. dj., str. XVI—XXVII, XLVII.

¹⁸⁵ F. Colombo, Storia di Muggia, Trst, 1970, 43, 135, 153, i 154 te na još više mjesta.

¹⁸⁶ Pirchegger, Überblick, str. 523.

¹⁸⁷ C. D. I., ad d. 15. veljače 1304.

¹⁸⁸ M. Zjačić, Statut bužetske općine, Vjesnik Historijskog arhiva Rijeka VIII — IX, 1964, 79, 112.

¹⁸⁹ Rektori koje je Venecija slala da upravljaju Buzetom nosili su do 1511. g. naziv »podestat«. Poslije te godine, kada je bila razorena i napuštena rašporska tvrđava, u Buzet se preselio »rašporski kapetan« pa je podestat u Buzetu postao suvišan. Otada je Buzetom upravljao rašporski kapetan, koji je zadržao taj naslov.

sena iz starijeg statuta iz doba prije mletačke okupacije Buzeta kada podestat Buzeta biran od komuna nije bio i predstavnik mletačkog dominija. Ona je kod sastava novog statuta godine 1435. izbjegla pažnji redaktora. To potvrđuje i činjenica da ta odredba nestaje u kasnije, 1575. godine, redigiranom statutu, koji je odštampan u Veneciji.¹⁹⁰ Konačno, ako je Labin imao svoj statut još za oglejskih patrijarha, zašto to ne bi mogao imati i Buzet pod vlašću istih patrijarha?

Mada se u uvodu Statuta iz 1435. godine Veliko vijeće Buzeta naziva »pars maior et senior« tog grada, ipak se u odredbama tog statuta ne može pronaći takva koja bi dala naslutiti na razdvajanje stanovništva na pučane i građane. Gdje god se u Statutu spominje »civis« stavlja se odmah uz taj termin »uel habitator«, ili »uel habitantes«. Ako je postojala neka razlika među stanovništvom, tada je ona možda postojala između spomenutih i »vicina habitatora«,¹⁹¹ no iz statuta nije vidljivo u čemu se sastojala.

U buzetskom statutu ne nalazimo ni propisa kako se biraju općinski oficijali i da li se biraju isključivo iz općinskog vijeća.¹⁹²

Fontik, koji je u Buzetu osnovan vjerojatno odmah po dolasku Buzeta pod mletačku vlast izazvao je i ovdje doskora pritužbe na način upravljanja i raspolaganja žitom i novcem. Međutim, iz terminacije od 1577. g. koja je u povodu tih pritužbi donijeta, vidi se da pritužbe ne potječu od »pučana« i da su sve nepravilnosti učinili službenici fontika.¹⁹³ Već potkraj mletačke vladavine Istrom, 1773. godine, rašporski je kapetan Paruta naredio da se za brigu oko žita izabere mali žitni kolegij, »Collegietto dalle Biave«, a svih 6 članova biralo je Vijeće.¹⁹⁴ I ta naredba svjedoči da u Buzetu nije uopće došlo do podvajanja stanovništva na pučane i građane jer je svima jednako pristupačno Vijeće, pa je nadzor nad radom fontika jedinstven.

III

Izvršeno razmatranje razvoja pojedinih istarskih gradova pod mletačkom vlašću pokazalo je kada je i gdje, za mletačke vlasti ili još prije toga, došlo do oživotvorenja nekih bitnih obilježja samouprave. Upozoreno je također na to kada su se u tim komunama pojavila predstavnička tijela za vođenje brige o općinskim poslovima, kada su ta tijela prisvojila isključivo pravo da upravljaju komunom bez sudjelovanja ostalih mještana, odvojivši svoje članove staleški od ostalih i pretvorivši ih u poseban privilegirani sloj kojemu isključivo pripadaju sva politička prava.

Osvrnuli smo se kratko i na posljedice kojima je urodilo izdvajanje građana, gdje se i ukoliko pretvorio u tlačenje i izrabljivanje pučana. Primjerima je pokazano kako su se pučani branili od nedjela građana, kakav su uspjeh u tome postizali. Iz svega toga pokušat ćemo izvesti neke sumarne zaključke.

¹⁹⁰ Statuto, ordini et leggi per il comun di Pinguente, Venecija s. d., svakako poslije 1776. g.

¹⁹¹ Zjačić, n. dj. 105, 130.

¹⁹² Zjačić, n. dj. 77, obrazlaže tu oskudnost propisa Buzetskog statuta činjenicom da je Buzet rano potpao pod feudalno društveno uređenje.

¹⁹³ Statuto, ordini, 56—58.

¹⁹⁴ Statuto ordinu, 69.

U mnogim istarskim mjestima došlo je do razlikovanja i odvajanja građana od pučana već prije dolaska pod Veneciju. Među te spadaju obalni biskupski gradovi, ali i Piran i Rovinj. Ovamo spadaju i Labin i Milje, no oni su došli pod vlast Venecije 150 godina kasnije od prvospomenutih.

Najranije zatvaranje Vijeća a i najradikalnije odvajanje građana od pučana proveo je Piran, gotovo u isto vrijeme s Venecijom. Većina ostalih mjesta zatvorila je Vijeće pod utjecajem Venecije i njezinih podestata čim su došla u njezinu zavisnost, dakle u razno vrijeme. Time je makar samo formalno uvedena aristokratska vladavina gotovo na cijelom području pod Venecijom. Ta zatvaranja vijeća nisu imala svagdje iste posljedice, jer su pučanima ostavljena ili naknadno priznata neka prava u općinskim poslovima, kao npr. u Izoli i Motovunu. Slabije djelovanje imalo je zatvaranje vijeća u s. Lovreču i Grožnjanu, izvršeno tek u XVI st. gdje se razlike u pravima između vijećnika i nevijećnika ne mogu uopće razabrati. U Buzetu, Plominu i Bujama ne može se utvrditi da li je zatvaranje Vijeća uopće izvršeno. Vjerojatno su tu patrijarhalne prilike priječile da dođe do rascjepa među stanovništvom.

Najizrazitija suprotnost između pučana i građana razvila se i silovito izbila u koparskoj buni 1348. g., koja s te strane nije još dovoljno proučena, zatim u Puli, Piranu, Rovinju, Vodnjanu, a kasnije i u Motovunu. Tu su sporovi i nemiri oko nepravilnog vođenja općinskih poslova, raspolaganja općinskom imovinom, nametanja obveza i tereta, potkradanja općinskog, fontičkog, crkvenog i solnog novca započeti već u XV st. trajali do propasti Venecije.¹⁹⁵ Pučani, prevareni u nadama koje su polagali u ustanove kao što su fontik, zalagaonica i bratovštine, osnovane upravo za pomaganje siromašnih, stali su tražiti pored uklanjanja nepravilnosti i neka politička prava. No njihovi zahtjevi smatrani su protupravnim a od nekih i posljedicom heretičkih protestantskih utjecaja.

Ako se izuzmu manji fizički obračuni u Piranu i Rovinju, svi su se ti sukobi iscrpljivali u dugotrajnim procesima pred mletačkim forumima, u bezbrojnim pritužbama pučana, istragama, koje su završavale neznatnim uspjesima i eventualnim kažnjavanjem najtežih krivaca. Sve je teklo uglavnom legalnim sudskim tokovima i privremenim administrativnim rješenjima, a odluke jednih i drugih rijetko su i kratkotrajno poštovane. Do stvarnih »bojeva«, kako ih hoće netko prikazati, ili možda samo nazivati, nije uopće dolazilo.

Je li i koliko utjecala hvarska buna na početku XVI stoljeća na postupke pučana i građana u Istri teško je reći. Nema sumnje međutim da su nemiri između građana i pučana u dalmatinskim gradovima i sama hvarska buna morali biti poznati u istarskim gradovima zbog stalnih prometnih veza između njih. Isto je tako sigurno da je Venecija, poučena hvarskim događajima mnogo oštrijim okom promatrala zbivanja u Istri, koja joj je bila i suviše bliža, korisna i potrebna da bi smjela dopustiti neke veće nemire u njoj.

¹⁹⁵ Isto takve nepravilnosti u radu plemića u gradskim vijećima zloupotrebom općinskih prihoda i imovine, fontika, zalagaonice, bratovština, crkvene imovine i pravosuđa nalazi i A. Ventura u Dalmaciji i Terrafermi. Vidi: A. Ventura, *Nobiltà e popolo nella società veneta del '400 e '500* (Editori Laterza, Bari, 1964, 375—473).

Summary

THE DEVELOPMENT OF RELATIONS BETWEEN COMMONERS AND CITIZENS IN VENETIAN ISTRIA

In many Istrian towns the differentiation between commoners and citizens started even before Venice assumed power there. Among such towns were the coastal bishoprics and Piran and Rovinj. The same development took place in Labin and Milje, which came under Venetian rule 150 years after the aforementioned towns.

The earliest closure of the Council and the most radical separation of citizens from commoners took place in Piran almost at the same time as in Venice. Most of the other towns closed their Councils under the influence of Venice and her podestates as soon as they came under her rule, i. e. at different times. Aristocratic rule was thus introduced at least formally on the whole territory under Venetian administration. The consequences of the closure of the Councils differed from town to town, because the commoners either retained or were later granted some rights in communal affairs, e. g. in Izola and Motovun. In Lovreč and Grožnjan, where commoners were barred from the Councils only in the 16th century, no difference in the rights of councillors and non-councillors can be established. In the case of Buzet, Plomin and Buje it cannot be established whether the Councils were closed to commoners or not. The patriarchic conditions must have prevented such a differentiation of the population.

The most marked differentiation between commoners and citizens developed in Kopar, where it culminated in the Kopar Revolt of 1348, Pula, Piran, Rovinj and Vodnjan, and later in Motovun. The disputes about the administration of communal affairs, communal property, the levying of taxes, the misappropriation of communal, font, church and salt money started in the 15th century and continued until the fall of Venice. The commoners, deceived in the hopes they had placed in institutions such as pawnshops and fraternities, the original purpose of which was to help the poor, began to demand not only that the law be observed but that they be granted political rights. But their opponents considered the demands illegal and some even condemned them as a consequence of heretic protestant influences.

Apart from a few skirmishes in Piran and Rovinj, the clashes took the form of protracted law suits before the Venetian courts, of countless complaints of the commoners, of investigations, which usually ended in minor concessions to the commoners and sometimes in sentences against the most flagrant offenders. Thus all the actions went through legal channels and were countered by temporary administrative measures, which were mostly short-lived. The conflicts never developed into »battles« as some people would have it.

Whether and to what extent the 16th century Hvar revolt influenced the way citizens and commoners fought each other in Istria is hard to say. There is no doubt, however, that the information about the unrest in Dalmatia and about the Hvar revolt did reach Istria, since the two regions were linked by traffic and trade. Venice too, having learnt a lesson from the events on Hvar, was following with much more attention the developments in Istria, which was all too close and useful to the Republic to be allowed to get out of control.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

10

ZAGREB

1977

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Josip ADAMČEK, Hrvoje MATKOVIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JOSIP ADAMČEK

UREDNIK

NIKŠA STANČIĆ

Radovi 10

Izdavač

**Sveučilište u Zagrebu
Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest
Zagreb, Krčka 1.**

Za izdavača

dr Josip Adamček

Prijevod

dr Vera Andrassy (engleski)

dr Blanka Jakić (njemački)

Nada Cekić (ruski)

dr Vlasta Vince (slovenski)

Lektor i korektor

Branko Erdeljac

